

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2014

Lucie Zahoříková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Jazyk jako klíč k filosofii

Ludwiga Wittgensteina

Lucie Zahoříková

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Teorie a filozofie komunikace

Diplomová práce

Jazyk jako klíč k filosofii

Ludwiga Wittgensteina

Lucie Zahoříková

Vedoucí práce:

Mgr. Radek Schuster, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedení pramenů a literatury.

Plzeň, červen 2014

.....

Ráda bych poděkovala *The Wittgenstein Archives at the University of Bergen*, kde jsem měla možnost půl roku pracovat a realizovat svou diplomovou práci. Největší poděkování patří Aloisi Pichlerovi a Deirdre C. P. Smith, kteří mě provedli, poskytli zázemí a po celou dobu se snažili pomoci.

OBSAH

1 ÚVOD	1
2 JAZYK JAKO ZRCADLO FAKTŮ	4
2.1 Svět jako celek faktů	5
2.2 Jazyk jako celek vět	6
2.3 Obrazová teorie jazyka	10
2.4 Zobrazení mezi jazykem a světem	13
3 JAZYK A LOGIKA.....	17
3.1 Analýza elementárních vět jako analýza jazyka	18
3.2 Logické operace.....	22
3.3 Logické věty	24
3.4 Logika jako zrcadlo světa.....	27
3.5 Logika jako nutnost	29
4 JAZYK JAKO PROSTŘEDEK VYJASŇOVÁNÍ FILOSOFICKÝCH PROBLÉMŮ	33
4.1 Filosofické problémy v <i>Traktátu</i>	34
4.1.1 Cesta k řešení: říkat jen to, co lze	35
4.2 Od dogmatismu k terapii	37
4.3 Filosofické problémy ve <i>Filosofických zkoumáních</i>	38
4.3.1 Cesta k řešení: filosofické problémy neexistují	40

5	JAZYK JAKO JEDNÁNÍ	43
5.1	Jazyk jako bludiště jazykových her	43
5.1.1	Jazykové hry jako jedna rodina	48
5.1.2	Jazyk jako použití	50
5.1.3	Životní forma jako předpoklad jazyka	52
5.2	Jazyk jako souhra pravidel	53
5.2.1	Od učení se pravidlům k porozumění jazyku.....	57
5.2.2	Povaha pravidel jazyka.....	59
5.2.3	Paradox jednání podle pravidla	63
6	SOUKROMÝ JAZYK	67
6.1	Wittgensteinova argumentace	68
6.2	Vidění barev	70
6.3	Zažívání pocitů	73
6.4	Cítění bolesti	76
6.5	Wittgenstein jako skeptik	79
7	ZÁVĚR	83
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	86
8.1	Tištěné zdroje	86
8.2	Elektronické zdroje	89
9	SUMMARY	90
10	PŘÍLOHY	91

1 ÚVOD

Cílem diplomové práce je prozkoumat roli jazyka ve filosofii Ludwiga Wittgensteina. Jeho myšlení se v průběhu času dramaticky proměňovalo, proto ho nelze uchopit jako jeden celek, který bychom mohli snadno interpretovat. Ačkoli Wittgensteinovy názory kulminují ve dvou dílech, roli jazyka nelze rozdělit prostou linií v pojetí *Tractatu* a *Filosofických zkoumání*. Podle mého názoru představuje jazyk ústřední pojem, jenž bychom mohli z celé Wittgensteinovy filosofie vyzdvihnout. Snažila jsem se sledovat cestu jazyka tak, jak se v postupu času měnila. Zvolila jsem pět možných, nikoli jediných, úhlů pohledů, kterými lze jazyk v jeho kontextu zkoumat. Téma jazyka je tak v mé práci klíčem, který nám pomáhá otevřít postupně pět dveří.

Tyto dveře jsou představeny jako pět kapitol, které za sebou řadím chronologicky podle toho, jak je Wittgenstein promýšlel. V názvu každé kapitoly figuruje pojem jazyka, který se snažím předvést v odlišném postavení - jednou jako zrcadlo faktů, světa, podruhé v souvislosti s logikou, jež jazyku udává pravidla, dále jako prostředí, které plodí a zároveň řeší filosofické problémy, v neposlední řadě jako součást každodenního jednání a konečně jako jazyk vnitřní či soukromý.

První kapitola nese název *Jazyk jako zrcadlo faktů*, kde jazyk vystupuje jako součást trojice jazyk - svět - myšlení, přičemž toto propojení je absolutně nutné, neboť podle Wittgensteina by jazyk ztrácel svůj smysl, kdyby se ve své komplexnosti netýkal světa. Jazyk reprezentuje svět a jazyková vyjádření se poměřují na myslitelnosti vzhledem ke světu, který se jako celek stává modelem jazyka. Součástí tohoto oddílu je také obecné pojednání o ontologii *Tractatu*, bez něhož by výklad o jazyku jakožto zrcadlu světa postrádal význam.

V mezích *Tractatu* se drží i druhá kapitola, již nazývám *Jazyk a logika*. Wittgenstein se svými názory v raném období řadí k filosofii ideálního jazyka. Společně s Fregem, Russellem a dalšími se domníval, že náš běžný jazyk může být nesrozumitelný a víceznačný, plný různých chyb a nedorozumění, a proto je nutné soustředit pozornost na jazyk, jenž by se těchto omylů byl schopný vyvarovat - jazyk dokonalý a logicky správný, který jako takový musí být budován od základů, od struktury. To je důvodem, proč je zájem nasměrován k logice a logické analýze jazyka. Pravidla logiky totiž určují to, co lze v jazyce zformulovat, a to, co zformulovat nelze. Logika ukazuje cestu k tomu, aby se jazyk stal bezchybným.

Třetí kapitola *Jazyk jako prostředek vyjasňování filosofických problémů* představuje most mezi *Tractatem* a *Filosofickými zkoumánímí*. Tematiku filosofických problémů totiž nalezneme v obou těchto dílech. Obecně Wittgenstein soudil, že tyto problémy vznikají, protože narážíme na hranice jazyka. V dřívějším období bylo jejich zdrojem neporozumění logice našeho jazyka, a proto nabádá filosofy, aby se filosofie stala činností vyjasňující. Filosofie má projasňovat tak, abychom říkali pouze to, co se říci dá, a abychom to říkali jasně. V pozdější fázi svého uvažování se stále snažil zpřehlednit povahu našeho jazyka, avšak tentokrát těžiště veškerých obtíží spatřoval ve složitosti námi běžně užívaného jazyka. Zejména je třeba tedy pochopit jeho podstatu a fungování, načež uvidíme, že žádné filosofické problémy neexistují.

Čtvrtá kapitola *Jazyk jako jednání* je nejdelší, protože je v ní řešeno nejvíce dílčích témat. Jazyk se pro Wittgensteina stává součástí sociálního jednání, a jako takový je domovem nepřeborného množství jazykových her, jež se vždy řídí jistými pravidly. V tomto smyslu je tedy celá kapitola rozdělena do dvou menších celků. V prvním z nich řeším jazykové hry, jejich charakteristiku a roli v jazyce. V kontextu jazykových

her pojednávám také o významu, který je, jakožto jev sdílený, zcela závislý na jazykové hře, v níž figuruje. Kromě toho hovořím o životní formě, jež představuje jistotu, na kterou se při komunikaci spoléháme, abychom si porozuměli. Naše chování je vždy určitým způsobem regulováno, přičemž cestou k této regulaci jsou pravidla našich jazykových her. Jazyková pravidla jsou charakterizována ve druhé části kapitoly. Pravidla určují, popisují, usměrňují a limitují naše chování, včetně toho jazykového. Součástí této podkapitoly je i problematika povahy pravidel a paradox jednání podle pravidla, na něhož nutně při výkladu pravidel narazíme.

Kapitola pátá, *Soukromý jazyk*, uzavírá celou diplomovou práci. Wittgenstein (vcelku bez překvapení) tvrdí, že soukromý jazyk by byl pro kohokoli druhého naprosto nesrozumitelný. Ovšem k tomu dodává, že takový jazyk je nutně nesrozumitelný i pro svého nositele, který nebude schopný zachytit významy pro znaky, včetně kritéria správnosti. Význam a pravidla jazyka jsou ve Wittgensteinově pozdní filosofii sociálním jevem, jenž může vzniknout a dále fungovat pouze ve společenství lidí, kteří je mezi sebou sdílí. Možnost privátního jazyka se tak stává téměř až nesmyslná. Nadto v souvislosti se soukromým jazykem a soukromím obecně v rámci kapitoly diskutují další témata, jimiž jsou vidění barev, zažívání pocitů a cítění bolesti. V samotném závěru tohoto oddílu předkládám slavnou Kripkeho kritiku, která z Wittgensteina učinila skeptika na poli jazykového významu.

2 JAZYK JAKO ZRCADLO FAKTŮ

Tractatus logico-philosophicus, Wittgensteinovo rané dílo, je charakteristický pozicí, jež bývá řazena společně s Fregovou a Russellovou filosofií jazyka k filosofii ideálního jazyka.¹ Wittgenstein se domnívá, že pomocí logické analýzy našeho běžného jazyka se jazyk stane přesnější a pro nás lépe srozumitelný. Chce se přiblížit k jazyku ideálnímu, jímž by bylo možné vyjádřit vše jasně, jednoznačně a logicky správně. Celá jeho snaha plyne z nespokojenosti nad běžně užívaným jazykem, jenž není vždy srozumitelný a dokáže být i chybný. Jeho „logický jazyk“ by chybný nebyl; sám v *Předmluvě* poznamenává: „formulace [...] problémů stojí na neporozumění logice našeho jazyka“.²

Velmi obecně řečeno se Wittgenstein ve svém *Tractatu* snaží chápat jazyk jakožto obraz světa. V užším slova smyslu se zaměřuje na vyjasnění hranic smysluplnosti a s tím spojené hranice smysluplného jazyka. Vyjádření podmínek smysluplnosti vět s sebou současně přináší zjištění toho, co se říci dá a co se říci nedá. Filosofie obecně má podle něj za úkol osvětlovat filosofické věty a věty jazyka, o což se filosof pokouší prostřednictvím vymezení prostoru myslitelného a nemyslitelného. V tomto pojetí bychom jeho filosofii mohli považovat za metodu, nikoli systematickou ontologii. Hranice myslitelného a nemyslitelného se nachází v jazyce, resp. v jeho pravidlech. V tomto bodě také spočívá důležitost jazyka. Pouze v jazyce totiž můžeme vést onu hranici mezi myslitelným a nemyslitelným. Wittgenstein přesně píše: „Hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa.“³ Podle něj není možné smysluplně vyslovit to, co nelze myslet, a naopak.

¹ BILETZKI, A., MATAR, A. Ludwig Wittgenstein. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

² WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, s. 8.

³ Tamtéž, 5.6.

Celý svět, i uvažování o něm, je omezen naším jazykem, dalo by se říci, že je formulován kategoriemi jazyka. Dokonce bychom se mohli domnívat, že jazyk je jev, jenž pro naše myšlení představuje základní determinantu. V této souvislosti je jádro *Tractatu* zaměřeno na vyjasnění pojmů *svět - myšlení - jazyk* a vymezení vztahu mezi nimi, přičemž každý člen této trojice je třeba považovat za neméně důležitý než druhý, neboť jsou navzájem provázány a jejich význam je vyrovnaný. Vztah mezi světem a jazykem je podle Wittgensteina založený na izomorfii, tedy struktuře, již sdílejí. Myšlení se vztahuje k oběma z nich.

Shrnout problematiku jazyka v *Tractatu* není vůbec jednoduchý úkol, neboť téma jazyka v sobě zahrnuje a dále předpokládá další témata obsažená ve všech sedmi větách (tezích). Nicméně já se budu v této kapitole soustředit právě na zmíněné těžiště *Tractatu*, které spočívá ve větách 3 a 4, ačkoli pro ucelený výklad uvedené problematiky je třeba přinejmenším vysvětlit a nastínit také samotnou ontologii *Tractatu*, tj. zejména pojetí světa v tezích 1 a 2. V českém prostředí máme k dispozici dva překlady *Tractatu*, starší Fialův a novější Glombíčkův. Já pracuji v převážné většině s aktuálnějším překladem.

2.1 Svět jako celek faktů

Wittgenstein již na prvních řádcích *Tractatu* předkládá teorii faktů, píše: „Svět je vše, co je zkrátka tak. [...] Svět je souhrnem faktů, nikoli jednotlivin. [...] Svět se rozrůzňuje do faktů.“⁴ Fakty (*facts*, *Tatsachen*) se podle něj nacházejí v logickém prostoru, který vytváří celý svět. Fakty můžeme rozlišit na komplexní a jednoduché. Všechny komplexní fakty jsou složeny z jednoduchých, o nichž Wittgenstein hovoří jako o stavech věcí (*states of affairs*, *Sachverhalte*), jež nastávají. A svět je podle něj

⁴ Tamtéž, 1, 1.1, 1.2.

složen právě z těch stavů věcí, jež nastávají a jsou poznatelné. Zároveň jsou na sobě vzájemně nezávislé.⁵

Dalšími pojmy, které mají ve Wittgensteinově filosofii své místo, jsou věci, předměty (*things, objects, Dinge, Gegenstände*), které se ve světě objevují, a to v podobě stavů věcí. To, jak jsou jednotliviny, předměty nastaveny, vytváří stav věcí. Předměty nejsou pouhým úhrnem ve stavu věcí, nýbrž jsou v něm určitým způsobem propojeny. V tomto smyslu bychom mohli tvrdit, že základní vlastností každého předmětu je schopnost propojování s ostatními. Přemýšlíme o nich komplexně, zeširoka, neboť se vždy nachází v jisté síti (logických) vztahů. To znamená, že charakter každého stavu věcí udávají právě jednotliviny v něm obsažené, přičemž jejich možnosti jsou již určené, tj. predikovatelné, dopředu dané.

Předměty ve světě jsou jednoduché a nijak se neproměňují. Proměňovat se mohou pouze samy stavy věcí. Stavy věcí, které nastávají, určují podobu světa, a zároveň s tím se vymezují ty stavy věcí, které aktuálně nenastávají. Z toho tedy vyplývá, že u předmětů není podstatná otázka po jejich existenci. Nikdy nemůžeme o předmětech uvažovat izolovaně. Otázka po tom, co ve světě je nebo není, se klade u stavů věcí, které dohromady vytváří situace, jež se na jejich základě dějí či nedějí. Pokud bychom chtěli charakterizovat svět, mohli bychom to učinit pomocí stavů věcí, nikoli na základě předmětů.⁶

2.2 Jazyk jako celek vět

Jako je svět souborem faktů, tak je podobně jazyk složen z celku vět (*propositions, Sätze*). Analogii nacházíme i dále, kdy Wittgenstein, jak bylo pojednáno výše, hovoří o faktech jednoduchých a komplexních,

⁵ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 1.13, 2-2.011, 2.061.

⁶ Tamtéž, 2-2.05.

a stejně tak jsou i věty komplexní, jež můžeme dále rozdělit na věty jednoduché, které označuje jako elementární (*elementary propositions*, *Elementarsätze*). Věty elementární si můžeme představit jako ty nejmenší, které stojí v samotném základu. Veškeré složitější věty jsou utvořené z těch elementárních, tudíž lze soudit, že kdybychom znali všechny elementární věty, poznali bychom celý soubor vět, a tím pádem bychom se dostali až k celkovému popisu světa. Dokladem toho je teze 4.26, která říká: „Uvedení všech pravdivých elementárních vět popisuje svět v úplnosti. Svět je v úplnosti popsán uvedením všech elementárních vět plus uvedením, které z nich jsou pravdivé a které nepravdivé.“⁷

Další velmi důležitou vlastností elementárních vět je, že jsou navzájem nezávislé, tj. mají na sobě nezávislé pravdivostní hodnoty; ty ve svém celku určují pravdivostní hodnotu věty, v níž jsou obsaženy.⁸ Anscombe píše, že elementární věty v sobě mají spíše smysl (pozitivní/negativní), než pravdivostní hodnoty (pravdivé/nepravdivé), což se opět odvíjí od toho, jestli je smysl shodný nebo neshodný se skutečností.⁹ Elementární věty jsou pro Wittgensteinovu teorii stěžejní, neboť v tezi 4.21 deklaruje: „nejjednodušší věta, elementární věta tvrdí existenci stavu věcí.“¹⁰ Tento bod je velmi významný, jelikož z něho se bude dále odvíjet izomorfie mezi jazykem a světem. Tuto důležitost dokládá i Valentův výklad: „elementární věta [...] umožňuje, aby jazyk mohl být obrazem skutečnosti. Proto analýza elementárních vět je rozhodující jak pro Wittgensteinovu ontologii, tak i pro jeho teorii obrazu.“¹¹ Další výklad elementárních vět je soustředěn do následující kapitoly *Jazyk a logika*.

⁷ Tamtéž, 4.26.

⁸ Tamtéž, 4.51, 4.211.

⁹ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 64.

¹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.21.

¹¹ VALENTA, L. *Problémy analytické filosofie*, s. 97.

Jednotlivé části elementárních vět tvoří jména (*names, Namen*), jež se řetězí a jsou svázána větnou vazbou té dané věty.¹² Jména jsou pojímána jako nejmenší jednotky (Wittgenstein o nich v bodě 3.26 hovoří také jako o praznacích), které se dále nedělí a zastupují předměty ve světě, přičemž předměty představují význam těchto zastupujících jmen. Jména mají význam v kontextu celé věty, tudíž jsou do jisté míry dány arbitrárně. Věty nemají význam, nýbrž smysl, jenž spočívá v reprezentaci jistého stavu věci, tedy v tom, že věty popisují situace ve světě.¹³ Tento význam se ve větě podle Wittgensteina ukazuje.¹⁴ Anscombe k tomu dodává, že „důvod, proč v sobě věta ‘neobsahuje svůj smysl’, tkví v tom, že vzájemný vztah mezi znaky (korelaci) vytváříme my sami.“¹⁵ Wittgenstein ještě rozděluje věty podle toho, zda smysl mají, či nikoli, přičemž rozhodujícím kritériem je, zda obraz v nich obsažený popisuje skutečnost. Dalším faktorem pro posouzení smysluplnosti jsou pravidla, syntax. O tom však podrobněji v následující kapitole.

Wittgenstein v kontextu běžného jazyka pojednává dále o tom, že tatáž slova se mohou vztahovat k tomu, co označují, více způsoby. Píše: „dva různé symboly mohou mít navzájem společný znak.“¹⁶ Wittgenstein tím naráží na fakt, že pro více symbolů může existovat pouze jediný znak, přičemž znak je podle něj to, co dokážeme na symbolu smyslově registrovat (tj. vizuálně atp.). Větným znakem je tedy konkrétní podoba věty napsaná na papíře nebo zvuk vyslovený ve chvíli, kdy někdo tuto větu přečte. Symbol na straně druhé se týká smyslu celé věty a je tím, co je vyjadřováno. Je tedy možné, aby dva symboly měly stejný znak, což

¹² Jména ve Wittgensteinově kontextu jsou chápána v širším slova smyslu, spíše jako „slova“, „pojmy“

¹³ Srov.: FREGE, G. *Sense and Reference*, s. 210-214. Pojmy "smysl" a "význam" nacházíme již u Fregy, nicméně Wittgenstein se od "fregovského" pojetí obou termínů distancuje. Frege uvažoval, že jména, stejně jako věty mají smysl i význam.

¹⁴ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.203, 3.26, 3.3, 4, 4.031, 4.22, 4.221.

¹⁵ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 69.

¹⁶ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.321.

Wittgenstein uvádí na příkladě věty „Zelený je zelený“, kdy první označení je jméno a druhé vlastnost tohoto jména.¹⁷ V této souvislosti je nutné si uvědomit, jak upozorňuje Proops v *Logical syntax in the Tractatus*, že za předpokladu konstrukce znakového jazyka, v němž nemá docházet k omylům, bychom měli dbát na to, aby žádný znak nenáležel více než jednomu symbolu. Znaky, jež něco označují odlišnými způsoby, mají jinou gramatickou distribuci.¹⁸

Wittgenstein tím vším naráží na problém toho, že jazyk (znaky) dokáže být víceznačný; myšleno stále ten běžný. Dokládá to na příkladu se slovesem „je“ vyjadřující rovnost či existenci, jež se jako jedno slovo užívá pro více symbolů. Každodenní jazyk je pro něj nepřesný, problematický a vágní, což ve svém důsledku může vést k omylům a chybám, které však nejsou dány naším nepřesným myšlením.¹⁹ O této problematice je dále pojednáno v kapitole *Jazyk jako prostředek vyjasňování filosofických problémů*.

Kdybychom si chtěli vytvořit tabulku, která by měla představovat paralelu mezi jazykem a světem podle ontologie *Tractatu*, pod jazyk bychom zařadili komplexní věty, jež dělíme na elementární věty, a ty lze dále rozložit na jména. Na druhé straně by stál svět, pod nějž by ve stejném duchu směrem k menším jednotkám figurovaly komplexní fakty skládající se z faktů jednoduchých, jež můžeme ještě rozdělit na jednotlivé předměty.

Paralelu mezi jazykem a světem se snažil zpřehlednit mj. Proops v *Logical Atomism in Russell and Wittgenstein*. Wittgensteinovu ontologii shrnuje v několika bodech. „(1.) Každá věta má jedinou možnou a úplnou analýzu, jež rozkládá složitou větu na věty elementární, jejichž

¹⁷ Tamtéž, 3.31-3.323.

¹⁸ PROOPS, I. *Logical syntax in the Tractatus*, s. 24.

¹⁹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.323-3.324.

pravdivostní funkce jsou pravdivostní funkcí celé věty. (2.) Elementární věty hovoří o existenci stavů věcí. (3.) Elementární věty jsou na sobě nezávislé. (4.) Elementární věty jsou složené ze jmen. (5.) Jménům odpovídají předměty nacházející se ve světě. (6.) Stavy věcí jsou kombinací těchto předmětů.²⁰

2.3 Obrazová teorie jazyka

Wittgenstein se obrazem začíná podrobně zabývat od věty 2.1: „Děláme si obrazy faktů.“²¹ Neustále si vytváříme obrazy, které pro nás představují modely světa, a to v podobě vjemů, představ nebo vzpomínek. S obrazem souvisí zobrazovací vztah, který se nachází mezi prvky tohoto obrazu a jednotlivými předměty faktu; obraz tedy reprezentuje fakt a reprezentuje ho jako celek. Wittgenstein se domnívá, že vztah mezi jazykem a světem lze vysvětlit právě jako zobrazení.

Jádrem filosofie jazyka v *Tractatu* je tzv. *obrazová teorie jazyka*, již můžeme zkonstruovat na základě vět 3 a 4, které říkají: „Logický obraz faktu je myšlenka. [...] Myšlenka je smysluplná věta.“ Případně explicitněji z teze 4.01: „Věta je obrazem skutečnosti. Věta je modelem skutečnosti tak, jak si ji myslíme.“²² Nutno si však uvědomit, že jakožto jádro celého *Tractatu* prostupuje obrazová teorie celé dílo, proto nelze přesně deklarovat věty, z nichž ji můžeme jasně zrekonstruovat.

Funkce každé věty tkví v tom, že sděluje nějakou informaci, obsahuje myšlenku, což činí na základě toho, že je logickým obrazem skutečnosti. Skutečnost (svět) se skládá z faktů, tudíž větu lze považovat

²⁰ PROOPS, I. *Logical Atomism in Russell and Wittgenstein*, s. 213.

²¹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.1.

²² Tamtéž, 3, 4, 4.01.

za logický obraz faktů. Z toho vyplývá, že mezi větou, její myšlenkou a světem, o kterém je touto větou vypovídáno, existuje velmi úzký vztah.²³

Valenta tvrdí, že pomocí obrazové teorie se Wittgenstein vymanil z mentalistické tradice, která je spojovaná zejména s obdobím novověku. Wittgenstein podle něj buduje teorii jazyka a světa, kdy vztah mezi nimi není závislý na mentálních stavech mluvčího, přičemž je však nutné, aby tento vztah dával vzniknout větě. Píše: „To je možné tehdy, jestliže větu neinterpretujeme v mentálním slova smyslu, ale jako fakt.“²⁴

Wittgenstein hovoří o projektivním vztahu jazyka a světa, uvádí: „Věta je větný znak ve svém projektivním vztahu ke světu.“²⁵ Nicméně svět se nenachází v jazyce, neměli bychom to chápat konstruktivisticky, Wittgensteinova projekce se týká spíše možnosti toho, jaký by svět mohl být. To, co je v tezi 3.11 obzvláště důležité, je jeho druhá část: „Projekční metoda je myšlení větného smyslu.“²⁶ Skrze myšlení se totiž realizuje vztah, jímž se jazyk vztahuje ke světu. Skrze naše myšlení se jazyk vztahuje ke světu a svět k jazyku. Valenta tento jev výstižně shrnuje: „Jsme to my, kteří „používáme“ smyslově vnímatelné znaky jako projekce možných situací, jsme to my, pro které komponenty věty míní předměty, my, kteří korelace mezi fakty myslíme jako smysl obrazu (věty).“²⁷

Glock píše, že projekce (či vztah zobrazení) je neoddělitelnou součástí obrazu, v tomto smyslu má tedy částečně konstitutivní funkci.²⁸ Wittgenstein dále tvrdí, že projekce se musí lišit od toho, co je projikováno (reprezentováno), jinými slovy věta musí být odlišná od možné situace, jež může nastat. Věta neobsahuje svůj smysl, nýbrž možnost, že tento smysl může být vyjádřen. Na základě toho platí, že smyslem jazyka je

²³ Tamtéž, 4.027-4.03.

²⁴ VALENTA, L. *Problémy analytické filosofie*, s. 102.

²⁵ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.12.

²⁶ Tamtéž, 3.11.

²⁷ VALENTA, L. *Problémy analytické filosofie*, s. 104.

samotný svět, jazyk totiž nemůže mít smysl sám o sobě. Anscombe v této souvislosti ještě poznamenává, že každá věta, která zobrazuje nějaký obraz, má jakoby dva smysly. Na jednu stranu totiž popisuje existenci určitých objektů, resp. aktuální nastavení objektů, na straně druhé se s tím zároveň říká neexistence, tedy to, co aktuálně není.²⁹ V souvislosti s ontologií *Tractatu* tedy můžeme vyvodit, že situace, které mohou nastat, nebo stavy věcí, jež se stávají, existují v možnostech věcí samých. Všechny možnosti, které se stát mohou, avšak nemusí, spočívají ve světě, který je proměnlivý právě na základě toho, jaké stavy věcí, potažmo fakty, aktuálně jsou, nastaly. Všechno tkví v konkrétních faktech, ne v abstraktních entitách.³⁰

Jazyk jako takový můžeme považovat za nesamostatný, neboť je zcela navázaný na svět, jako celek se ho týká. Dalo by se snad i říci, že bez jeho propojení se světem by ztrácel svůj smysl. McGinn dokonce píše, že vztah mezi jazykem a světem je nutný a týká se vnitřně obou z nich. Není to hypotetický vztah mezi jednotlivými položkami a body, které nějakým způsobem nahodile uchopujeme, nýbrž relace mezi větným znakem a stavem věcí je nezbytný, a je tvořen pravidly projekce na základě toho, že jazyk používáme, mluvíme o věcech, které se vyskytují v běžném světě.³¹ V tezi 2.1 Wittgenstein tvrdí, že „si děláme obrazy faktů“,³² jazyk je pro něj znakem, který svět označuje. A také v tomto smyslu se nám ukazuje jeho absolutní spojitost se světem. Budeme-li studovat a zkoumat jazyk, neodhalíme, jaký náš svět je nebo co ho charakterizuje, nicméně pokud by se nám o jazyce podařilo zjistit vše, pravděpodobně bychom dokázali prozkoumat všechny možnosti toho, jaký svět být může.

²⁸ GLOCK, H. J. *Wittgenstein's Dictionary*, s. 250.

²⁹ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 72.

³⁰ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.13, 2.0123.

³¹ MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 81.

³² WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.1.

Máme tedy na jedné straně jazyk a jazyková vyjádření, která reflektují svět. Jazyk má v tomto smyslu zejména reprezentační funkci, reprezentuje svět. Jazyková vyjádření se poměřují na jejich myslitelnosti vzhledem k tomuto světu; při tom je třeba ještě zdůraznit, že právě skrze myšlení se ke světu můžeme obracet. A na druhé straně stojí svět, který je vymezen našimi jazykovými možnostmi, svět tedy v důsledku odpovídá své reprezentaci v jazyce. Anscombe píše: „Obraz v běžném smyslu se stává větou ve chvíli, kdy sladíme jeho prvky se skutečnými věcmi.“³³ Věta 2.12 ještě říká, že „obraz je modelem skutečnosti“, proto bychom o světě ještě mohli prohlásit, že je jazykem modelován.

2.4 Zobrazení mezi jazykem a světem

Za zobrazení je odpovědná logická forma, která celou teorii prostřednictvím obrazu udržuje. Také zaručuje, že mezi jazykem jakožto obrazem a světem jakožto zobrazovaným existuje zobrazovací vztah. Zobrazovací vztah mezi jazykem a světem je možný právě proto, že sdílí stejnou formu zobrazení, stejnou logickou formu, stejnou formu skutečnosti.³⁴ Ve Wittgensteinově pojetí se setkáváme se třemi (nikoli různými) formami reprezentace, viz níže, ale například Stern hovoří o třech druzích jedné reprezentační formy, a to *pictorial*, *logical* a *conventional*.³⁵

Jazyk není vydělený systém, který by nezapadal do skutečnosti, naopak je na svět navázaný, vztažený k realitě jako takové. V tomto smyslu ho tedy považujeme za systém otevřený. Jazyk se světa přímo týká, neboť když mluvíme, vystupujeme mimo jazyk, hovoříme o něčem vně, jazykem vypovídáme o světě. Nicméně nutno si uvědomit, že jazyk sám sebe nikdy „nepřekročí“, vždy se řídí jistými jazykovými pravidly. Ta

³³ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 73.

³⁴ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.16-2.18.

jsou podle Wittgensteina transcendentální a jako taková je ztotožňuje s logikou.³⁶ Smysl jazyka tkví v dodržování pravidel logiky. Každý obraz, který reprezentuje věta, musí být zejména logický, tj. vycházet z pravidel.³⁷

O logice bude pojednáno v následující kapitole, nicméně bych zde ráda podotkla, že jazyk je ohraničen pravidly logiky, a to v tom smyslu, že jím nemůžeme říci něco, co by s logikou bylo v rozporu. Nic nelogického nejen, že nedokážeme myslet, avšak nic takového ani nemůže existovat. Domnívám se, že toto místo *Tractatu* by mohlo být lehce napadnutelné, nicméně Wittgenstein nekompromisně odmítá, že by mohlo existovat cokoli logicky rozporuplné (srov. 1.13, „svět je v logice“). Píše: „Obraz znázorňuje možnou situaci v logickém prostoru.“³⁸ Tato myšlenka souvisí s tím, že jazyk se o světě vyjadřuje jen v intencích toho, jaký by být mohl, nikoli nutně jaký je. Přičemž smyslem takového obrazu je to, co zobrazuje. Na shodě se skutečností se potom poměřuje jeho pravdivost či nepravdivost, z obrazu samého to nepoznáme.³⁹

Anscombe ještě zdůrazňuje jeden důležitý rys obrazu, a to možnost vytvoření si obrazu situace, jež neexistuje. Pokusíme-li si představit něco takového, dostaneme představu něčeho, co existuje minimálně v možnosti své existence. Každá situace je totiž určité možné propojení předmětů. Ukazuje to na příkladu představy města Birmingham, jímž neprotéká, avšak by mohla, řeka. Jestliže si představíme město Birmingham, jak jím protéká řeka, získáme představu možné situace, nikoli neexistující. Takto hypoteticky si dokážeme vymyslet ledaco. V každém případě by mapa Birminghamu s řekou a mapa Birminghamu bez řeky něco znázorňovala. V tuto chvíli musíme konstatovat, že

³⁵ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 38.

³⁶ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.13.

³⁷ Tamtéž, 2.18-2.182.

³⁸ Tamtéž, 2.201.

neexistující realita v pozadí rozhodně nebrání znázornění.⁴⁰ Otázka pravdivosti a nepravdivosti daného obrazu zde samozřejmě nehraje roli.

Podle Wittgensteina je svět zasazen do logického prostoru. V kontextu toho ještě píše: „Věta určuje místo v logickém prostoru. Existence tohoto logického místa je zaručena [...] existencí smysluplné věty. [...] Větný znak a logické souřadnice: To je logické místo. [...] Geometrické místo se shoduje s logickým v tom, že obě jsou možnostmi existence.“⁴¹ V logickém prostoru se tedy nacházejí místa, jež jsou vymezena větou a určitými souřadnicemi. Věta představuje možnou situaci. Celý svět i jazyk jsou součástí tohoto logického prostoru, resp. on jim udává jejich hranice. Logický prostor definuje to, co možné je a co není. McGinn ho charakterizuje jednoduše jako „prostor možností pro existenci a neexistenci stavů věcí.“⁴² Z toho vyplývá, že celý takový prostor má konkrétní povahu, vyplňují jej konkrétní věci. Konkrétní jednotliviny ho utvářejí a charakterizují.

Nastavení jednotlivých prvků reprezentace tedy odpovídá konfiguraci toho, co je reprezentováno, stejně jako si odpovídá forma, která reprezentuje, s formou reprezentovaného (reprezentující a reprezentované). Tuto konfiguraci si můžeme představit jako strukturu. Wittgenstein přesně píše: „Obraz má se zobrazeným společnou logickou formu zobrazování.“⁴³ Glock ohledně formy zobrazování ještě doplňuje, že obraz společně s tím, co zobrazuje, musí sdílet stejnou logicko-matematickou rozmanitost.⁴⁴ McGinn zase navrhuje, že formu zobrazování můžeme chápat jako pravidla takového zobrazení, které vyplývají z možnosti kombinovat všechny prvky struktury, které si

³⁹ Tamtéž, 2.221-2.224.

⁴⁰ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 69-70.

⁴¹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.4-3.411.

⁴² MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 96.

⁴³ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.2.

⁴⁴ GLOCK, H. J. *Wittgenstein's Dictionary*, s. 300.

Wittgenstein představuje jako možné stavy věcí. Podle ní jsou to pravidla, „podle nichž je obraz jako celek promítnut do skutečnosti.“⁴⁵

Jazyk je, a může být, adekvátním zobrazením světa právě proto, že mají stejnou logickou formu, tedy strukturu. Jazyk a svět nefigurují jako dvě nezávislé entity, jde spíše o dvě strany jedné mince, o dvě naplnění téže formy. Při otázce, jak tato forma vypadá, si však musíme uvědomit, že podle Wittgensteina samotnou formu zobrazit možné není, je totiž sama nezobrazitelná.⁴⁶

Základními stavebními kameny celé obrazové teorie jsou tři předpoklady. První předpoklad se týká samotného obrazu, či lépe zobrazení, tj. obraz skutečnosti má formu této skutečnosti, která je právě tím zobrazením; Wittgenstein přesně píše: „Obraz může zobrazit každou skutečnost, jejíž formu má.“⁴⁷ Dále, formou skutečnosti je také logická forma, přičemž je zapotřebí, aby svět i jeho obraz sdíleli stejnou logickou formu. A za třetí je nutné předpokládat, že věty budou vůbec schopny zobrazit svět a skutečnost, tedy logickou formu, která se tak stává spojovací nitkou mezi větou (jazyk) a faktem (svět). Logická forma představuje něco, co drží celou Wittgensteinovu obrazovou teorii jazyka pohromadě. Zjednodušeně řečeno, Wittgenstein předpokládá, že struktura jazyka a struktura světa jsou identické, což je zajištěno identickou formou. Rozhodně však nelze jazyk se světem ztotožňovat.

⁴⁵ MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 86.

⁴⁶ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.172.

⁴⁷ Tamtéž, 2.171.

3 JAZYK A LOGIKA

Problematika jazyka a logiky je velmi úzce svázána s tématy řešenými v předešlé kapitole, proto pro komplexnost bude nutné některé záležitosti opakovat. Jedná se zejména o propojení jazyka se světem, které je zprostředkováno pomocí logické formy, a také o elementární věty, jež jsou významnou součástí spíše tohoto oddílu. Nutno podotknout, že následující pojednání stojí značnou měrou na základech ontologie *Tractatu*, nicméně podstatná část výkladu vychází zejména z tezí 5 a 6.

Podle Wittgensteina se jazyk vždy řídí jistými pravidly. Tato pravidla ve svém raném období ztotožňuje právě s logikou. Pravidla logiky určují to, co lze v jazyce zformulovat, a to, co zformulovat nelze. To, co není jasně vyjádřitelné v jazyce, je nesmysl; tedy nesmysl odporuje zákonům logiky. Logika chce za tímto cílem jazyk jakoby „překročit“, neboť chce poskytnout taková pravidla pro jazyk, která na něm budou zároveň nezávislá. Vystupuje jako gramatika myšlení, jež je součástí jazyka jako celku včetně jeho pravidel. V konečném důsledku se však ve větách pouze zrcadlí.

Jak jsem předestřela v předchozí kapitole, Wittgenstein usiluje o předvedení ideálního, bezchybného a logicky správného jazyka, čímž chce ukázat, jak jazyk funguje a jaké jsou jeho hranice. Podmínkou, aby takový jazyk mohl vzniknout, jsou mj. jeho pravidla - pravidla logické syntaxe - která by měla být (stejně jako samotný jazyk) nanejvýš zřejmá, tedy „pravidla logické syntaxe musí být srozumitelná sama sebou - stačí, když se ví, jak který znak označuje“⁴⁸. Wittgenstein zavádí jednotný logický symbolismus, a to za použití minimálních prostředků, kterými jsou pro něj negace a N operátor. V rámci toho je samozřejmě nutné odhlédnout

⁴⁸ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.334.

od významu znaků a soustředit se jen a pouze na popis výrazů, znaků a vztahů mezi nimi.⁴⁹

Významným plánem *Tractatu* v tomto smyslu je vytvoření kompletního systému vět na základě vět elementárních za použití jedné jediné operace. Wittgensteinovy snahy, o něž jde v této práci především, jsou zřejmé, ovšem neměli bychom si to představovat zcela ideálně, Wittgenstein sám později říká, že v čisté logice, jež se soustředí pouze na pravidla a vztahy celého formálního systému, se vyskytují nedostatky, přičemž píše: „logika není tak jednoduchá, jak se logici domnívají“.⁵⁰

3.1 Analýza elementárních vět jako analýza jazyka

Jak již bylo řečeno v předešlé kapitole, pokud má věta v jazyce zobrazovat určitou skutečnost, je nutné, aby jazyk i svět sdílely tutéž logickou formu. Logická forma je sama o sobě nezobrazitelná, nicméně pomocí tzv. logické analýzy je možné, aby byla alespoň zřetelnější. Wittgenstein píše: „Každou výpověď, jež se týká komplexů, lze rozložit na výpověď, jež se týká jejich složek, a na věty, jež ty komplexy v úplnosti popisují.“⁵¹ A dále: „Při analýze věty musíme dospět k elementárním větám“.⁵² Logická analýza je tedy jakýsi transparentní proces či princip, pomocí něhož se věta přemění v propojení jednotlivých vět, které jsou jednoduché. Přitom se však zachovává původní myšlenka věty. Díky této analýze je logická myšlenka věty zřejmější (nebo je to přinejmenším účelem). Jazyk podle něj zrcadlí svět, a právě prostřednictvím logické analýzy se to může dít adekvátně. V tom spočívá její důležitost. Zároveň,

⁴⁹ Srov.. PROOPS, I. *Logical syntax in the Tractatus*, s. 1: Proops hovoří o tom, že když se tato teze dá dohromady s tím, že pravidla logické syntaxe musí být zřejmá sama sebou, dostaneme tak trochu záhadu, protože jazyková syntax bývá stanovena pomocí čistě formálních pravidel, na základě nichž se správně tvoří věta. Proto je obtížné si představit, co je myšleno „stanovením“ (či vytvořením) logické syntaxe, jejíž pravidla mají být předpokládána.

⁵⁰ WITTGENSTEIN, L. *Remarks on the Philosophy of Psychology*, §§488, 489.

⁵¹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.0201.

⁵² Tamtéž, 4.221.

jak Glock zdůrazňuje, rozhodující role logické syntaxe spočívá v tom, že rozděluje na jedné straně věty empirické jakožto smysluplné (na základě toho, že něco reprezentují), a na straně druhé věty metafyzické jako nesmyslné, které jsou v rozporu s logickou syntaxí.⁵³

Anscombe shrnuje charakteristiku elementárních vět pomocí pěti základních tezí. (1) Jedná se o třídu na sobě nezávislých jednotlivin. (2) Jsou ze své podstaty pozitivní. (3) Jsou pravdivé nebo nepravdivé, přičemž jim náleží právě jedna z těchto hodnot. (4) Není v nich žádný rozdíl mezi interní a externí negací.⁵⁴ (5) Jedná se o zřetězení jmen, která představují jednoduché znaky.⁵⁵

Elementární věty jsou podle Wittgensteina ty, které jsou nejjednodušší, nejzákladnější a nejmenší, tedy ty, ke kterým se dospěje při analýze každé věty. V tomto smyslu, říká mj. Stern, na ně můžeme nahlížet též jako na *logické atomy*, které ve svém celku tvoří strukturu jazyka.⁵⁶ Součástí elementárních vět jsou jména označená písmeny, například *a*, *b*, *c* nebo *x*, *y*, *z*. Wittgenstein chápe jména jako jednoduché praznaky, jež mají význam na základě toho, že zastupují předměty ve světě.⁵⁷ Celá forma elementární věty je zapsaná jako funkce, například $f(x)$, $g(x, y)$ apod. V těchto případech je f označením jednomístné relace a g označuje relaci dvoumístnou. V jednotlivých elementárních větách se nevyskytují žádné logické znaky, označují se pouze takto. Předmětům

⁵³ GLOCK, H. J. A *Wittgenstein's Dictionary*, s. 206.

⁵⁴ Anscombe k tomu uvádí příklad. Máme větu: Každý je moudrý. Interní negace této věty je věta: Každý není moudrý (případně je „nemoudrý“). Externí negace je věta: Ne každý je moudrý. Ovšem mezi těmito větami je rozdíl, i přestože ve stejném kontextu často používáme věty „Každý není...“ a „Ne každý je...“. Vhodnější je raději použít adjektivum „nemoudrý“. (Věta „Každý je nemoudrý“ není určitě pravdivá, pokud „Každý je moudrý“ je nepravdivá; proto není negací věty „Každý je moudrý“.) (ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 35, 51).

⁵⁵ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 31.

⁵⁶ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 53.

⁵⁷ Díky tomuto spojení jednoduchých znaků s jednoduchými předměty lze jazykem hovořit o světě; viz I. kapitola (či 4.0312: „Možnost věty stojí na principu zastupování předmětů znaky.“).

v elementární větě se připisují jisté vlastnosti; je elementární věta „ $f(x)$ “, kde předmětu x se připisuje vlastnost f .⁵⁸

Elementární věty jsou na sobě nezávislé, a to zejména ve smyslu nezávislých pravdivostních hodnot, Wittgenstein píše: „Znakem elementární věty je to, že s ní žádná elementární věta nemůže být ve sporu.“⁵⁹ Jejich nezávislost dokládá také teze 5.134: „Z jedné elementární věty nelze vyvodit jinou elementární větu.“⁶⁰ Vzájemná nezávislost těchto dílčích vět je naprosto nutnou podmínkou pro to, aby nakonec mohla být aplikovatelná teze 5: „Věta je pravdivostní funkcí elementárních vět. (Elementární věta je pravdivostní funkcí sebe samé.)“⁶¹

Každá elementární věta má pravdivostní hodnotu, která závisí na tom, zda stav věcí, o kterém vypovídá, ve světě existuje, či nikoli. V souvislosti s existencí stavu věcí je elementární věta pravdivá (P/T), naopak při neexistenci příslušného stavu věcí je nepravdivá (N/F). Na základě izomorfismu mezi světem a jazykem, jenž je zprostředkovaný logickou formou, je tedy věta pravdivá či nepravdivá skrze svou logickou formu. Wittgenstein ještě formuluje zajímavé přirovnání, kdy „jména jsou jako body a věty jsou šipky“,⁶² přičemž na základě toho, jak ukazují, mají smysl. „Smysl věty je určen dvěma póly - pravda a nepravda - forma výroku je jako přímka, která rozděluje všechny body roviny v pravé a levé části. Tato přímka to dělá zcela automaticky.“⁶³

Pravdivostní hodnota celé věty se odvozuje z pravdivostních hodnot všech elementárních vět, ze kterých je složena, přičemž je také důležité,

⁵⁸ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.21-4.24.

⁵⁹ Tamtéž, 4.211.

⁶⁰ Tamtéž, 5.134.

⁶¹ Tamtéž, 5.

⁶² WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 201a1 (*Notes on Logic*), B11.

⁶³ Tamtéž.

kolik takových dílčích vět je ve větě analyzováno. Wittgenstein v tomto kontextu vypracoval tabulku pravdivostních možností⁶⁴ - viz *Přílohy* obr. 1. Pravdivostní tabulka je jeden z možných zápisů logických funkcí. Pokud věta sestává z jedné elementární věty, má jednu ze dvou pravdivostních hodnot. V případě, kdy se věta skládá ze dvou elementárních vět, jsou možnosti čtyři. Tři elementární věty nabízí takových možností osm, a dále to roste stejným způsobem, tudíž exponenciálně.⁶⁵ V důsledku je proto věta „výrazem svých pravdivostních podmínek“.⁶⁶ Stern originálně shrnuje, že z tohoto hlediska je „význam každé promluvy logickým výsledkem kombinace subatomárních částic do molekul běžné řeči.“⁶⁷

Věta se vztahuje k jednomu místu v logickém prostoru, nicméně pomocí ní je dán prostor celý a „pravdivostní podmínky určují, jaký [...] prostor věta faktům ponechává“.⁶⁸ Pokud tedy máme větu p a její negaci $\neg p$, pak pravdivá věta určuje logický prostor takovým způsobem, že zbylý prostor ($\neg p$) je dle ní nepravdivý. Operace negace obecně tvrdí, že v případě pravdivosti věty p , je věta $\neg p$ nepravdivá a naopak. Z toho vyplývá, že pomocí vět p a $\neg p$ je vyčerpán celý logický prostor.⁶⁹

Pro tvoření vět pomocí vět elementárních Wittgenstein používá logické operátory, nebo také pravdivostní funkce. Argumenty těchto funkcí jsou pravdivostní hodnoty, které ve svém souhrnu určují pravdivostní hodnotu celé (složené) věty. Díky logické analýze se elementární věty a jejich spojovací operátory jasně ukáží. Wittgenstein v tezi 5.101 hovoří

⁶⁴ Aplikace pravdivostních tabulek, které zavedl Wittgenstein, posunuly významným způsobem vývoj logiky dopředu.

⁶⁵ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.25-4.431.

⁶⁶ Tamtéž, 4.431.

⁶⁷ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 54.

⁶⁸ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 3.4

⁶⁹ Tamtéž, 3.4-3.42.

o tom, že „pravdivostní funkce jakéhokoli počtu elementárních vět lze rozepsat do schématu“.⁷⁰ Toto schéma je součástí *Příloh* jako obr. 2.

Vyjádření „P/T“ či „N/F“ (společně s pravdivostními podmínkami) jsou pro Wittgensteina větnými znaky, jimž však nepřísluší žádný předmět ve světě, nejedná se o jména. Poznává: „Žádné „logické předměty“ nejsou“.⁷¹ Logické konstanty nic nezastupují, nemají totiž předmět, jenž by mohly zastupovat. Všechny sloupce v tabulce lze přepsat do řádky. Wittgenstein zmiňuje příklad: „(PPNP) (p, q)“. Jak vyplývá z výše uvedeného, počet proměnných ve druhé závorce ovlivňuje následující počet možností pravdivostních podmínek. Přičemž také lineární výraz „(PPNP) (p, q)“ je větným znakem (proto uvozovky), stejně jako jeho rozepsání do tabulky.

3.2 Logické operace

Všechny možné logické operace jsou již obsaženy v samotných elementárních větách, jejichž struktury stojí proti sobě v určitých vztazích. McGinn upozorňuje, že logickou operací není řečeno nic. Pouze víme, že máme-li elementární věty p a q , pak s tím je dána také jejich negace, konjunkce atp.⁷² Společně s operacemi jsou s větou dopředu dány též jejich výsledky, tedy pravdivostní podmínky, proto také Wittgenstein hovoří o pravdivostních operacích. Ty znázorňují postup od jedné větné formy k formě druhé. Dále uvádí jejich příklady - popření, logický součet, logický součin atp. Jsou to právě operace, které představují prostředek pro to, aby mohla být každá věta zkonstruována.⁷³ Wittgenstein následně píše: „Pravdivostní funkce elementárních vět jsou výsledky operací,

⁷⁰ Tamtéž, 5.101.

⁷¹ Tamtéž, 4.441.

⁷² MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 231.

⁷³ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 5.2, 5.21, 5.2341, 5.24, 5.442, 5.47.

jejichž východisky jsou elementární věty.⁷⁴ V těchto pravdivostních funkcích se uplatňují logické operátory, kterými jsou například negace (\neg), konjunkce (\wedge), disjunkce (\vee), implikace (\rightarrow) atd. Jejich důležitost spočívá v tom, že se z nich odvozuje pravdivostní hodnota věty, respektive v závislosti na logických operátorech, které spojují elementární věty, se určuje pravdivost, příp. nepravdivost celé věty. Každý operátor má odlišný charakter a funkci při spojování vět.⁷⁵

Wittgenstein v této souvislosti tvrdil, že všechny operátory dokáže při opakovaném použití nahradit jeden, o němž hovoří jako o N operátoru. Jeho základní a nejdůležitější vlastností je skutečnost, že s jeho pomocí dokážeme utvořit jakoukoli větu, což mu propůjčuje ráz univerzality, neboť tak lze rozpoznat obecnou formu věty. Wittgenstein říká, že „obecná větná forma je podstatou věty“.⁷⁶ McGinn poznamenává, že všechno to, co je nezbytné pro reprezentaci stavů věcí, je vyjádřeno v obecné formě věty. „Obecná forma věty vyjadřuje logický řád, který je nutný pro jakýkoli systém, v němž hovoříme o zastupování stavů věcí.“⁷⁷

McGinn klade důraz na operaci, jež generuje všechny věty z vět elementárních. „To, co mají všechny věty společné, je vyjádřeno pomocí operace, která je všechny produkuje z jednoho základu.“⁷⁸ V šesté tezi *Tractatu* tak Wittgenstein formuluje myšlenku, že pomocí jedné funkce lze generovat všechny věty logiky, konkrétně je to operace, již označuje $N(\xi)$ a vymezuje jako negaci všech hodnot větné proměnné ξ ,⁷⁹ takže neguje vše v závorkách na pravé straně. Za předpokladu dvou hodnot p, q by se jednalo o příklad $N(\xi)$ a to se rovná $\neg p \wedge \neg q$. Tato funkce definuje větu

⁷⁴ Tamtéž, 5.234.

⁷⁵ Tamtéž, 5, 5.101.

⁷⁶ Tamtéž, 5.471.

⁷⁷ MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 240.

⁷⁸ Tamtéž, s. 231.

⁷⁹ Řecké písmeno ξ je proměnná, jejíž hodnota je výrok.

jako pravdivou v případě, že všechny její dílčí složky jsou nepravdivé, to tedy znamená, že je vytvořena pravdivostní funkce „(NNNP) (p, q)“.⁸⁰

V dnešní době je Wittgensteinův N operátor známý jako Shefferova funkce, funktor či operace.⁸¹ McGinn upozorňuje, že Shefferův funktor, jenž je dvoumístný, není přesně ekvivalentní operaci vyjádřené $N(\xi)$. „ $N(\xi)$ je několika úrovnový (*multi-grade*) operátor, který neguje veškeré věty, které jsou hodnotami proměnné ξ , což odpovídá postupu vyjádřeném jako $(\dots T)(\xi, \dots)$ “.⁸² Anscombe uvádí příklad - opět máme dvě elementární věty p a q , z nichž obecná forma řady pravdivostních funkcí, kde p a q jsou pravdivostní argumenty, bude: [$p, q, N^1(p, q), N^{n+1}(p, q)$]. Takto lze formulovat druhou, třetí atd. formu řady až do šestnácté, protože více forem není - viz obr. 3 v *Přílohách*.⁸³ McGinn nakonec shrnuje, že „jakmile jsme při získávání jazyka pochopili obecnou formu věty, pak to znamená, že jsme porozuměli celé logice.“⁸⁴

3.3 Logické věty

Wittgenstein dále hovoří o tom, že mezi skupinami možností pravdivostních podmínek existují dva zvláštní případy, které nazývá *tautologie* a *kontradikce*. Tautologie je věta, jež je za všech podmínek a kombinací svých elementárních vět vždy pravdivá, je pravdivá za všech okolností. Tautologie je součástí všech vět, je to forma, která je uvnitř nich. Kontradikce je její negací, to znamená věta, která je ve všech možnostech elementárních vět nepravdivá, takže za žádných podmínek není pravdivá. Kontradikce není součástí vět, nýbrž naopak tvoří jejich vnější limity. Tautologie a kontradikce jsou výpovědi, které nic neříkají, respektive Wittgenstein by prohlásil, že *ukazují to, že neříkají nic*, neboť

⁸⁰ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 5.5, 6-6.002.

⁸¹ GEACH, P. T. Wittgenstein's Operator N, s. 168.

⁸² MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 232.

⁸³ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, s. 132, 133.

věty logiky se podle něj netýkají skutečnosti. „Tautologie a kontradikce nejsou obrazy skutečnosti. Neznázorňují žádnou možnou situaci. Jedna totiž připouští *každou* možnou situaci, druhá *žádnou*.“⁸⁵ Vrátime-li se tedy k tezi, že věta určuje logický prostor, a aplikujeme-li na tento příklad tautologií a kontradikcí, pak tautologie zanechává logický prostor volný, prázdný a v důsledku toho nemůže určit skutečnost, kontradikce na druhé straně zaplňuje logický prostor celý, skutečnost tedy nemá místo žádné, tím pádem ji také není schopna určit.⁸⁶

Tyto věty jsou podle něj beze smyslu (*senseless*), protože nepopisují svět, nevypovídají o skutečnosti a jako takové nejsou obrazem faktu. Smysluplnost věty je totiž dána tím, že zobrazuje fakt či situaci ve světě. Jinými slovy ve světě nastávají stavy věcí, jejichž existence připisuje takovému výroku pravdivost (či shodu se světem), zároveň však existují i ty, které dokazují jeho nepravdivost. A v tomto smyslu nejsou tautologie a kontradikce obrazem, tedy nemají smysl (ovšem nejsou zcela nesmyslné). Stále se jedná o věty, tudíž se v nich ukazuje logická forma.⁸⁷ Glock ještě zmiňuje, že nutné věty logiky nemají své speciální, až výlučné postavení kvůli abstraktní povaze jejich údajných „referentů“, nýbrž proto, že žádné logické „objekty“ neexistují. Navíc jsou stále součástí symbolismu, takže ani zcela nesmyslné být nemohou.⁸⁸ McGinn upřesňuje, že symboly charakterizují smysl věty, jíž jsou součástí, a to je právě pro tautologie zásadní. Tautologie sice podle Wittgensteina smysl nemá, nicméně symboly, které ji tvoří, ano. Tento smysl však v symbolu nehraje zvlášť důležitou roli.⁸⁹

⁸⁴ MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 240.

⁸⁵ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.46-4.462, 5.143.

⁸⁶ Tamtéž, 4.462-4.463.

⁸⁷ Tamtéž, 4.121.

⁸⁸ GLOCK, H. J. A *Wittgenstein's Dictionary*, s. 199.

⁸⁹ MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 245.

Zde ve stručnosti uvedu, že v kontextu „smyslu“ a „beze smyslu“ Wittgenstein hovoří o rozlišení mezi říkáním a ukazováním. „Co lze ukázat, to *nelze* říci.“ A stejně tak, co nemůže být řečeno, ukazuje se (toto zjištění se však objevuje už v obrazové teorii).⁹⁰ Jedná se například o logickou formu, formu zobrazení, dále jsou to výroky metafyzické, etické nebo estetické, tedy ty, které jsou nevyslovitelné (*unsayable*). Wittgenstein zdůrazňuje, že právě věty logiky nejen, že jsou beze smyslu, ale dokonce nic neříkají, něco pouze ukazují.⁹¹

Peregrin se v této souvislosti táže, jak je možné, že v jazyce něco jako tvrzení beze smyslu existuje, přičemž odpovídá, že podle Wittgensteina jsou takové výroky „nevyhnutelným vedlejším produktem schopnosti našeho jazyka adekvátně fungovat“.⁹² Jazykem nejen, že dokážeme konstatovat informace, ale umíme používat též logické spojky a operátory, a tudíž je možné, abychom vytvořili také tautologická a kontradiktorická vyjádření. Celá logika se tak stává nevyhnutelným výplodem našeho jazyka.⁹³

Nakonec Wittgenstein dochází k závěru, že všechny „věty logiky jsou tautologie⁹⁴ [...] a to, že jsou věty logiky tautologiemi, *ukazuje* formální - logické - vlastnosti jazyka, světa“⁹⁵. Základní rozdíl mezi logickými větami a těmi ostatními, tedy smysluplnými, tkví v tom, že pravdivost věty logické je zřejmá na základě samotného symbolu. Pravdivost věty smysluplné není možné zjistit z ní samé, nýbrž na základě shody se skutečností.

⁹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.1212.

⁹¹ Skutečnost, že je věta „ $p \vee \neg p$ “ tautologie, se neříká, to se větou ukazuje; věta ukazuje logickou formu (TLP: 4.121). A to nevyslovitelné se jen ukazuje (TLP: 6.522).

⁹² PEREGRIN, J. *Kapitoly z analytické filosofie*, s. 132.

⁹³ Tamtéž, s. 132.

⁹⁴ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.1.

⁹⁵ Tamtéž, 6.12.

3.4 Logika jako zrcadlo světa

Logické věty mají jiné, zvláštní postavení, a to zejména proto, že ukazují formální vlastnosti jazyka. Na základě projektivního vztahu mezi jazykem a světem věty logiky neukazují pouze vlastnosti jazyka, ale též světa. Wittgenstein v *Notes on Logic* podotýká, že slovo vytváří svět takovým způsobem, že jsou v něm pravdivé (či platné) principy logiky.⁹⁶ Právě v tomto bodě nacházíme její důležitost. Wittgenstein sice na jednu stranu tvrdí, že věty logiky nic neříkají, tudíž se celá logika může zdát jako nástroj „k ničemu“. Nicméně její důležitost a hlavní funkce spočívá právě v tom, že určuje, definuje a popisuje kostru jazyka a světa. Logické věty se týkají celého rámce světa, Wittgenstein píše: „Logické věty popisují lešení světa, nebo spíše je znázorňují. O ničem „nepojednávají“. Předpokládají, že jména mají význam a elementární věty smysl: a to je jejich spojení se světem“.⁹⁷ Glock k tomu poznamenává, že logika zkoumá limity našeho myšlení, protože skrze myšlení se reprezentuje svět, a právě tyto limity jsou dány logickou syntaxí, která jakožto systém pravidel určuje smysluplnost znaku či věty. Funkce logiky se tedy na první pohled může zdát banální a obecná, na druhou stranu však musíme konstatovat, že její úkol je v tomto naprosto klíčový, neboť určuje hranice smysluplnosti.⁹⁸

Logika je obrazem světa, jeho zrcadlem, a jako taková nemůže být naukou o něm pojednávající. Logika ani tautologie se netýkají zkušenosti, protože nemohou na základě zkušenosti s realitou cokoli potvrdit či vyvrátit.⁹⁹ McGinn k tomu poznamenává, že logika se týká toho, co je zcela zásadní pro reprezentaci stavů věcí, tedy toho, co je nezbytné

⁹⁶ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 201a1 (*Notes on Logic*), B16.

⁹⁷ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.124

⁹⁸ GLOCK, H. J. A *Wittgenstein's Dictionary*, s. 199.

⁹⁹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 5.61.

pro naši projekci jazyka do reality.¹⁰⁰ Wittgenstein dále píše, že celá logika je transcendentální. Nepřináší informace o světě, nepopisuje skutečnost, ale platí v rámci hranic světa, udržuje jeho formu. V této souvislosti dokonce hovoří o tom, že logické věty nepotřebujeme, dokážeme se bez nich obejít, neboť formální aspekty takové věty budou vždy zřejmé na první pohled. Hranicemi jazyka jsou hranice světa, a jelikož logika je tím, co svět vyplňuje, pak hranicemi světa jsou také hranice logiky a mimo logické možnosti není ani nic myslitelné.¹⁰¹ Porozumění logice našeho jazyka je záležitost vidění logických vztahů, které vidíme skrze termíny, z nichž tvoříme věty, poznamenává Stern.¹⁰²

Logika jako taková je svázána přísnými pravidly, která ji maximálně determinují. Společně s logickými větami se tak stává tím, co je dopředu dané. Wittgenstein píše: „V logice nevyjadřujeme my pomocí znaků to, co chceme, nýbrž se v logice vyslovuje sama povaha ze své povahy nutných znaků: když známe syntax nějakého znakového jazyka, jsou tím rovnou dány všechny věty logiky.“¹⁰³ Tím je míněno, že v logice nacházíme to, co je libovolné, a na druhé straně je však něco absolutně nelibovolného. Konkrétně Wittgenstein má na mysli to, že zavedení určitého znaku libovolné je, tedy uvedení logické proměnné. Libovolné naopak není to, kterých hodnot může tato proměnná nabývat (P/N). Zároveň se mezi jednotlivými složkami věty vyskytují určité vztahy. Každý takový vztah dokáže následně ovlivnit logickou povahu celé věty, a to též není libovolné. Uvedení dílčích složek do vzájemné relace Wittgenstein nazývá nulovou metodou.¹⁰⁴

¹⁰⁰ MCGINN, M. *Elucidating the Tractatus*, s. 250-251.

¹⁰¹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 5.61, 6.122-6.13.

¹⁰² STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 48.

¹⁰³ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.124.

¹⁰⁴ Tamtéž, 6.121.

3.5 Logika jako nutnost

Libovolně je možné zavést dva znaky p a q , kdy každý z nich může mít jednu ze dvou pravdivostních hodnot; včetně toho, že i jejich vzájemná kombinace nabývá takových hodnot. Ani vztahy mezi proměnnými nejsou náhodné. Logika se v tomto směru nesmí zabývat pouze jednotlivými věcmi, nýbrž také vztahy mezi nimi a predikáty, jež je charakterizují. To, co pro Wittgensteina je v tomto směru důležité, je logická syntax, nikoliv významy jednotlivých proměnných.

Ještě dodává, že každá věta je něco jako nový symbol a my musíme být schopni porozumět všem větám, včetně těch, které jsme nikdy neslyšeli. Proto je podle něj nevyhnutelné, abychom disponovali obecnými symboly a zákony, pomocí nichž budeme moci pochopit i ty nedefinované znaky a věty v jazyce.¹⁰⁵ A díky tomu, že logika není nahodilá, můžeme dopředu znát všechny logické věty, podle Wittgensteina nás proto logika nemůže v ničem překvapit.¹⁰⁶

Logika zkoumá podstatu všech věcí, chce se dostat „až k samotným kořenům věcí“. Její zkoumání však nevyplývá ze zájmu o fakta přírody, ani z touhy porozumět příčinnosti ve světě.¹⁰⁷ Logika se soustředí na veškeré zákonitosti a zákony, přičemž vše, co se nachází mimo logiku, je náhoda. Logika se týká oblasti, jež je apriorní, Wittgenstein píše: „a priori jisté se objevuje jako cosi čistě logického“,¹⁰⁸ což znamená, že na druhé straně v oblasti a posteriori, empirické, se nachází náhoda.¹⁰⁹

¹⁰⁵ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 201a1 (*Notes on Logic*), B4.

¹⁰⁶ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.121, 6.125-6.1251.

¹⁰⁷ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 226, 63.

¹⁰⁸ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.3.

¹⁰⁹ Tamtéž.

V *Notes on Logic* Wittgenstein uvádí, že logika představuje uspořádání světa, jež je dáno a priori. Nastoluje uspořádání možností, jež je pro myšlení a svět společné. Dále míní, že tento řád (či uspořádání) musí být ze své podstaty jednoduchý. Nachází se před veškerou zkušeností, dokonce tvrdí, že musí zkušeností procházet. Logika v tomto smyslu vystupuje jako „nejčistší krystal“. Wittgenstein píše, že "tento krystal se však nejeví jako abstraktní, ale jako něco konkrétního, ve skutečnosti jako to nejkonkrétnější [...], co zde existuje."¹¹⁰

To empirické, zkušenostní, o čemž Wittgenstein hovoří, je v centru zájmu vědy a vědeckých zákonů. Ačkoli věda není tématem, jímž se tato práce zabývá, chtěla bych zmínit některé záležitosti zejména ve spojitosti s logikou. Wittgenstein se vědou zabývá v souvislosti s mechanikou, především pak mechanikou newtonovskou.¹¹¹ McGuinness hovoří o vědě ještě v jednom kontextu. Domnívá se, že v jistém smyslu také popis jazyka a myšlení může být považován za vědecký. Funkce jazyka je totiž spatřována ve výpovědích, které jsou pravdivé či nepravdivé, přičemž jde o pokusy něco popsat, a protože popisy patří do vědy, tyto výpovědi o světě mohou být vědecké. Na druhou stranu o několik řádek dále přiznává, že termín věda je běžně užíván v kontextu systematictějších forem popisu.¹¹²

Věda podle Wittgensteina usiluje o nutnost a univerzálnost svých poznatků a zákonů, na straně druhé však zkoumá proměnlivý svět a vychází z empirie, na níž se ověřuje, které stavy věcí aktuálně nastaly. Nutno připomenout, že stavy věcí jsou nahodilé a proměnlivé. Lze tedy soudit, že stojí na pomezí mezi apriorním a aposteriorním určením vlastní podstaty. Metodou, s níž věda operuje, je indukce, k níž se Wittgenstein vyjadřuje následovně: „Zákon indukce rozhodně nemůže být zákonem

¹¹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 226, 68.

¹¹¹ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.341.

¹¹² MCGUINNESS, B. *Approaches to Wittgenstein. Collected Papers*, s. 126, 127.

logickým, neboť jde zjevně o smysluplnou větu. - Proto také nemůže být zákonem a priori.“¹¹³ Wittgenstein v tomto smyslu ztotožňuje indukci s nahodilým prostředkem vědy, jenž (jako ne-součást logiky) nemá univerzální a obecně platný charakter. Navíc indukce ze své podstaty charakterizuje svět a skutečnost, jasně se jí týká, což u vět logiky, tautologií, bylo vyloučeno, když o nich Wittgenstein hovoří jako o nesmyslných. Tautologie nereprezentuje svět, indukce ano. McGuinness dodává, že bychom neměli zákon indukce pojímat jako zákon, navrhuje o něm hovořit spíše ve smyslu principu. Pakliže ho budeme pojímat jako zákon, věty, které jsou s jeho pomocí zformulovány, smysl mít budou, ovšem nebude zaručena jejich pravdivost.¹¹⁴

V závěru tedy v souladu s Wittgensteinem musíme prohlásit, že princip indukce v logice nemá své místo, což dokládá ještě tím, že není ani důvod ho přijímat. Píše: „Induktivní postup spočívá v tom, že přijmeme ten nejjednodušší zákon, který by ladil s naší zkušeností. Tento postup však nemá logické, nýbrž jen psychologické odůvodnění.“¹¹⁵ Ve Wittgensteinově terminologii znamená „psychologické odůvodnění“ téměř žádné odůvodnění.

Podobně jako Wittgenstein odmítá princip indukce, staví se odmítavým způsobem také k víře v kauzalitu, kterou ztotožňuje dokonce s pověrou. Říká, že není možné jakoukoli událost předvídat, neboť situace ze sebe navzájem nejsou odvoditelné, nemůžeme tedy na základě jedné tvrdit jinou.¹¹⁶ Ostatně z ontologie *Tractatu* vyplývá, že jednotlivé stavy věcí jsou na sobě navzájem nezávislé. Navíc jediná nutnost, kterou Wittgenstein uznává, je nutnost logická, totiž ta daná a priori, kterou lze nalézt pouze u vět logiky, vět tautologických. Kauzalita nemůže mít status

¹¹³ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.31.

¹¹⁴ McGUINNESS, B. *Approaches to Wittgenstein. Collected Papers*, s. 119.

¹¹⁵ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.363, 6.3631.

nutného, jelikož vykládá to, co se stát může, ovšem zároveň nevíme, zda se to skutečně stane.¹¹⁷ Tímto způsobem se dostáváme až k tomu, že Wittgenstein zpochybňuje též zákon vyplývání (zákon implikace), neboť ten se zakládá na principu kauzality. Když nakonec Wittgenstein v tezi 5.133 prohlásí, že „každé vyvozování probíhá a priori“,¹¹⁸ tedy probíhá pouze v rovině vět logiky, zároveň s tím deklaruje, že jakékoli vyvozování prostřednictvím indukce či kauzality postrádá smysl.¹¹⁹ Má-li být logika souhrnem základních vět, pak na sobě musí být nezávislé s tím, že je nelze propojovat a vzájemně ze sebe vyvozovat. Takové věty musí být bezpodmínečně stejné za všech okolností, ve všech kontextech. To je důvodem, proč není možné, aby „nekonečný počet vět logiky (matematiky) vyplýval z půl tuctu „základních zákonů““. ¹²⁰

Wittgenstein jakožto zastánce exkluzivního postavení logiky a logických zákonů odmítá uznat indukci a kauzalitu jako platné. Vadí mu, že lidé na těchto zákonech lpí a domnívají se, že pomocí nich je svět vyložitelný a pochopitelný, kdy píše: „Celý moderní světonázor je založen na iluzi, že takzvané přírodní zákony jsou vysvětlení přírodních jevů. [...] Lidé se před přírodními zákony zarazí jako před něčím nedotknutelným.“¹²¹ Celé toto zpochybnění vychází z argumentu, že pouze logika je nutná a všechno ostatní je nahodilé, přičemž ve světě nenachází nic, mezi čím by panoval vztah příčiny a následku.¹²²

¹¹⁶ Podle 5.1362 si Wittgenstein uvědomoval, že v této souvislosti se otevírá problém svobodné vůle, „Svobodná vůle spočívá v tom, že budoucí jednání nemůže být nyní známo.“

¹¹⁷ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 2.061, 5.135-5.1361, 6.362, 6.36311.

¹¹⁸ Tamtéž, 5.133.

¹¹⁹ Zpochybnění principu vyplývání přidává na důležitosti další teze; Wittgenstein píše: „Vyplývají-li z jedné věty druhá, pak první věta říká více než druhá, a druhá méně než první (TLP: 5.14). Touto tezí se sice nezpochybňuje celý proces vyplývání jako takový, nicméně je zřejmá jistá neúplnost tohoto postupu, jež je (zřejmě) znovu zpochybněna. Dále se totiž dozvídáme, že za předpokladu, že „p vyplývá z q“ a „q vyplývá z p“, jsou obě tyto věty větou jednou, stejnou (TLP: 5.141).

¹²⁰ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 5.43.

¹²¹ Tamtéž, 6.371, 6.372.

¹²² Tamtéž, 6.3, 6.37.

4 JAZYK JAKO PROSTŘEDEK VYJASŇOVÁNÍ FILOSOFICKÝCH PROBLÉMŮ

Wittgenstein se domníval, že filosofické problémy vznikají, protože neustále narážíme na hranice a limity jazyka. V jeho rané filosofii, čili v období, kdy psal *Tractatus*, pro něj tyto hranice představovaly klíč k uchopení sebe sama a světa, a zároveň je viděl jako známku toho, že filosof je uveden v omyl ve chvíli, kdy chce říci něco tam, kde nemá být řečeno nic. V pozdější filosofii, jež kulminuje ve *Filosofických zkoumáních*, tyto limity spatřoval ve složitosti a nesrozumitelnosti jazyka samotného, jazyka běžného. Ovšem není pochyb, že obě jeho fáze tvorby spojuje jeden cíl, a to zpřehlednit povahu našeho jazyka. Měl v úmyslu především vysvětlit, že veškeré filosofické problémy a snahy o jejich řešení jsou beze smyslu. Wittgenstein chtěl objasnit, jak správně používat jazyk a kladl si za cíl „odstranit především nedorozumění“.¹²³ Stern shrnuje, že Wittgensteinovým cílem ve filosofii byl nakonec „projekt, který by popisoval naše aktuální užívání jazyka, a to takovým způsobem, aby byly vyřešeny filosofické problémy“.¹²⁴

Je třeba však podotknout, že se Wittgenstein se spojením „filosofické problémy“ (*philosophical problems*) zcela neztotožňoval. Zmiňuje, že samotné slovo „problém“ je v kontextu filosofických potíží nesprávně použito. Filosofický problém, za předpokladu použití slova „problém“, je dle něj mučivý, až vzrušující a zjevně nevyřešitelný. Proto se sám obrací spíše k termínu „potíž“, „nesnáz“ (*trouble*).¹²⁵ I přesto v mnoha dalších případech nacházíme ono nešťastné spojení *filosofické problémy*, proto si ho dovolím pro rekonstrukci této tematiky používat také.

¹²³ WITTGENSTEIN, L. *The Big Typescript*, s. 54.

¹²⁴ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 20.

¹²⁵ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 309, 75.

4.1 Filosofické problémy v *Traktátu*

Wittgenstein v předmluvě k *Tractatu* píše, že jeho „knihy se zabývají filosofickými problémy a ukazuje [...], že formulace těchto problémů stojí na neporozumění logice našeho jazyka.“¹²⁶ S touto tezí je spojen i cíl filosofie. Podle Wittgensteina by totiž filosofie měla usilovat o logické vyjasnění myšlenek.¹²⁷ Filosofie je činnost, jejímž východiskem je projasňování vět a myšlenek, které by bez toho nebyly zcela jasné a zřejmé; filosofie není stanovena ve větách, nýbrž v jazyce. Výsledkem filosofické činnosti tedy nemohou být věty filosofie, nýbrž vyjasňování vět obecně. Jedná se o činnost, která stanovuje, co je myslitelné. A tím se dostáváme k vymezení také toho, co je nemyslitelné; k onomu nemyslitelnému se tedy lze dostat prostřednictvím myslitelného. Podobným způsobem Wittgenstein pojímá nevyslovitelné; to vysvětlíme, vysvětlíme-li, co je vyslovitelné.¹²⁸ Dále píše: „Vše, co vůbec lze myslet, lze myslet jasně. Vše, co lze vyslovit, lze vyslovit jasně“¹²⁹. Slovo „jasně“ je zde klíčové, neboť, jak bylo naznačeno výše a jak se ukáže později, celá problematika filosofických problémů podle Wittgensteina stojí, řekněme, na nevyjasněnosti. Zároveň k tomu je však třeba zmínit a dodat, že to, co lze ukázat, o tom nelze nic říci; žádná věta totiž nemůže znázornit logickou formu. Logická forma se ve větě zrcadlí, a proto se v ní může jen ukazovat, nicméně jazyk jako takový ji není schopen znázornit. Nakonec se náš jazyk stane srozumitelný a čistý a nebude obsahovat ony problémy. K tomu je však zapotřebí jisté logické pochopení.¹³⁰

Filosofie podle Wittgensteina používá často složitý a logicky rozporuplný jazyk, jehož užíváním dochází k vytváření filosofických problémů. Mnoho vět, které byly napsány o filosofii a jejích náležitostech, je podle Wittgensteina nikoli nepravdivá, nýbrž nesmyslná. Řada otázek

¹²⁶ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, s. 8.

¹²⁷ Tamtéž, s. 8.

¹²⁸ Tamtéž, 4.112-4.115.

¹²⁹ Tamtéž, 4. 116.

¹³⁰ Tamtéž, 4.12-4.1213.

filosofů tedy závisí na tom, že nerozumíme logice jazyka, a proto je třeba uznat, že i ty „nejhlubší problémy vlastně žádnými problémy nejsou“ a celá filosofie je „kritikou jazyka“.¹³¹ Chápání logiky našeho jazyka je podle Sterna jednoduše otázka nahlédnutí logických vztahů, které se vyskytují mezi termíny, pomocí nichž formulujeme všechny naše výpovědi.¹³²

Glock zase o filosofických problémech hovoří zejména v souvislosti s logickou syntaxí neboli logickou gramatikou. Filosofické problémy, jež jsou podle Wittgensteina dány a priori, se nevyřeší odkazem ke skutečnosti, nýbrž odkazem k pravidlům, čili k logické syntaxi. Logickou syntax nelze odmítnout na základě zkušenosti; jedná se o soubor pravidel platících pro užívání jazyka a jako takový leží skrytý za jazykem. Logická gramatika se tak stává prostředkem, který řeší filosofické problémy a obecně jakékoli nedorozumění v jazykovém systému. Nebo přesněji řečeno, logická gramatika je systém pravidel, který se v důsledku správné aplikace postará o to, aby se žádné filosofické problémy neobjevily.¹³³

4.1.1 Cesta k řešení: říkat jen to, co lze

V další části svého *Tractatu* Wittgenstein hovoří o tom, že všechny věty mají stejnou hodnotu a hodnota světa a jeho smysl musí nutně být někde mimo svět samotný, neboť podle první teze *Tractatu*, „svět je vše, co je zkrátka tak“, se i vše děje tak, jak se děje. Pokud by hodnota světa byla zde v tomto světě, neměla by podle něj svou hodnotu, a proto musí nutně spočívat mimo svět. A z tohoto důvodu podle Wittgensteina nejsou možné věty etiky, jež se nemohou vyjadřovat k něčemu, co stojí nad nimi. Etika je nevyslovitelná, píše; etika formuluje své zákony v podobě, v níž bychom měli, popř. neměli něco dělat. Etika radí, doporučuje, zakazuje.

¹³¹ Tamtéž, 4.003-4.0031.

¹³² STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 48.

¹³³ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 223 - 224.

Wittgenstein se táže, co se však stane, když ono přikázané nedodržím. Tato otázka však není vůbec důležitá, neboť se etika netýká odměny či trestu, ty jsou totiž přítomny v jednání jako takovém. Žádný úmysl, ať dobrý nebo zlý, nemůže změnit svět, mění pouze jeho hranice. Věty etiky nemění to, co je vyjádřitelné pomocí jazyka.¹³⁴

Podle Wittgensteina je nevyslovitelné to, co je mystické, tedy to, co se pouze ukazuje; to, o čem nelze mluvit jasně. A právě metoda filosofie by se měla zakládat na myšlence, že říkat by se mělo pouze „to, co se říci dá“¹³⁵. A to jsou podle něj věty přírodovědné, které nemají s filosofií nic společného. Věty o filosofii, které jsou metafyzické povahy, nemají to, co bychom mohli nazvat objektivním významem, čili se o nich nedá hovořit jasně. To se Wittgensteinovi nelíbí, neboť jemu jde především o jazykovou jasnost. Tou správnou filosofickou metodou by podle něj měla být jakási náprava, jež by měla být namířena právě proti nejasnostem, jichž se filosofové při formulaci svých myšlenek a otázek dopouštějí. Na konci této nápravy by mělo stát správné pochopení logiky našeho jazyka.

Wittgenstein uzavírá *Tractatus* myšlenkou, že člověk musí své věty a výpovědi nahlédnout ze shora, musí je překonat, aby se mu svět jevil správně. Je třeba „odkopnout žebřík poté, co po něm vylezeme“¹³⁶, tj. stejně jako musíme napřed vylézt na žebřík, abychom něco mohli vidět z jiné perspektivy; a potom jej smíme odhodit jakožto nepotřebný, musíme i tuto knihu, čili *Tractatus*, přečíst a pochopit, dále poznáme, že také samy Wittgensteinovy věty jsou beze smyslu. Wittgenstein se ještě ve svém dřívějším období domníval, jak píše Stern, že by mohl ukázat, že celý náš jazyk obsahuje a sdílí určitou formální strukturu a pohled do formy této struktury by rozkryl veškeré pravdy, jež jsou jinak nepopsatelné, snad dokonce nevyjádřitelné. Nicméně *Tractatus*, stejně jako jiná díla tradiční filosofie, je plný vět, které jsou prohlášeny za nesmyslné. Wittgenstein

¹³⁴ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 6.4-6.43.

¹³⁵ Tamtéž, 6.53.

si však myslel, že právě jeho kniha, na rozdíl od těch ostatních, směřuje k pravdě.¹³⁷

Na závěr píše slavnou větu, tezi 7, již je nutné zahrnout do diskuse o filosofických problémech, a to „o čem se nedá mluvit, k tomu se musí mlčet“¹³⁸. Tím se Wittgenstein vrací zpět na začátek, kde nastínil, že filosofické problémy vznikají kvůli nepochopení logice našeho jazyka. Vše lze totiž vyjádřit jasně a veškeré problémy filosofie tak problémy vůbec nejsou.¹³⁹ Podle Sterna Wittgenstein v *Tractatu* dokonce vychází z předpokladu, který tvrdí, že pokud máme „rozluštěný“ jazyk, jenž je přesným odrazem světa, žádné filosofické problémy ani existovat nemohou.¹⁴⁰

4.2 Od dogmatismu k terapii

Myšlení Ludwiga Wittgensteina se na cestě od *Tractatu* k *Filosofickým zkoumáním* přesvědčivě změnilo. Na adresu ke svému dřívějšímu uvažování uvádí, že jsme byli uvězněni logickým obrazem, z něhož nebylo možné uniknout, „neboť tkvěl v naší řeči“, jež ho neustále připomínala.¹⁴¹ Wittgenstein v *Tractatu* věřil v logickou povahu skutečnosti, od níž se odrážely možnosti našeho jazyka. „Nelogický“ svět bychom nedokázali popsat, nemohli bychom říci, jaký je.¹⁴² Ve *Filosofických zkoumáních* hovoří o víře v logický obraz světa jako o dogmatismu, do něhož je snadné upadnout. Lze soudit, že se tím Wittgenstein ospravedlňuje, neboť i jemu se podařilo do propasti dogmatismu spadnout. Biletzki a Matar hovoří o tom, že celkový posun

¹³⁶ Tamtéž, 6.54.

¹³⁷ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 7.

¹³⁸ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 7.

¹³⁹ Tamtéž, s. 8.

¹⁴⁰ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 48.

¹⁴¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §115

¹⁴² WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, s. 18.

Wittgensteina z raného období do období pozdního by se dal shrnout jako „úplné odmítnutí dogmatismu“.¹⁴³

Obraz skutečnosti je třeba prezentovat jako měřítko a ne jako předpoklad, jež s touto skutečností musí nutně korespondovat.¹⁴⁴ „Předpoklad krystalické čistoty může být odstraněn jedině tak, že obrátíme celé své uvažování jiným směrem“, [čímž jasně deklaruje jakýsi obrat v myšlení a uvažování, který má být uskutečněn tak, že] „osou otáčení bude [...] naše pravá potřeba.“¹⁴⁵ Jinými slovy cíl zůstává zachován, Wittgenstein se stále snaží o jazykovou jasnost. To, co se musí změnit, je metoda.

4.3 Filosofické problémy ve Filosofických zkoumáních

Wittgenstein se tématice filosofických problémů a nedorozumění věnuje zejména v §§89 - 133 *Filosofických zkoumání*. Celou tuto otázku uvádí klíčovou myšlenkou. Přiznává, že není třeba učit se něčemu novému, stále totiž máme před očima něco, co nechápeme, proto je důležitější snaha o pochopení věcí, které jsou již objeveny, než začneme objevovat nové.¹⁴⁶ S tím souvisí i jeho nový pohled na jazyk, který na filosofii nahlíží jako na terapii. Wittgenstein se za svou dřívější filosofii ohlíží velmi kriticky a jeho poznatky reagují na omyly v tradičním způsobu pojetí jazyka, pravdy, myšlení a zejména filosofie. A právě v tomto smyslu má být jeho práce terapeutická.¹⁴⁷

Hlavní příčinou nepochopení je zejména to, že není možné přehledně a přesně nahlédnout význam slov. Což potvrzuje také Glock, který vysvětluje, že podle Wittgensteina jsou filosofické problémy důsledkem zmatků, jež se objevují, když nezohledňujeme pravé významy

¹⁴³ BILETZKI, A., MATAR, A. Ludwig Wittgenstein. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

¹⁴⁴ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, s. 68.

¹⁴⁵ Tamtéž, §108.

¹⁴⁶ Tamtéž, §89.

¹⁴⁷ BILETZKI, A., MATAR, A. Ludwig Wittgenstein. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

slov.¹⁴⁸ Filosofické problémy vznikají, když jazyk zahálí¹⁴⁹ nebo „když si řeč dopřává prázdny“¹⁵⁰, jak píše ve *Filosofických zkoumáních*.

Wittgenstein vysvětluje, jak je uvedeno v jeho *Modré knize*, že „význam“ patří mezi ta slova, která mají v jazyce zejména pomocnou nebo také příležitostnou práci. A právě tato slova podle něj způsobují nejvíce filosofických obtíží. Upřesňuje to na příkladu, kdy si máme představit nějakou instituci. Většina z jejích členů zastává jisté předepsané funkce, jež se nikterak nemění. Vedle toho jsou členové, kteří mají za úkol spíše práce pomocné, jež však nemusí být neméně důležité. A právě řadu potíží ve filosofii způsobujeme tím, že chceme popisovat použití slov pro pomocnou práci, jako by to byla slova s onou stálou funkcí.¹⁵¹

„Filosofický problém má formu: „Nevyznám se v tom.““¹⁵², jak sám uvádí. Podle Wittgensteina tedy filosofické problémy vznikají, protože nesprávně a neadekvátně užíváme běžný jazyk. Mnoho filosofických problémů vzniká také v případě, že má určité slovo přechodné nebo nepřechodné užití, nelze se totiž spolehnout na jeho význam, a proto ho může každý používat v odlišném kontextu.¹⁵³ Některá naše tvrzení jsou dvojznačná, dokonce klademe otázky, jež nemají smysl, přesto se na ně snažíme nalézt adekvátní odpovědi, a to z principu možné není. Nesprávné kladení otázek je podle něho zapříčiněno příliš komplikovanou komunikací. Fungování řeči je zahalené jakoby „mlhou“, již můžeme odstranit jen tak, že budeme řeč používat jednoduše a přehledně; užívání jazyka musíme shledat jako něco známého, obvyklého, neboť stejně jako existuje mnoho různých funkcí předmětů, jsou rozdílné i funkce slov.¹⁵⁴

¹⁴⁸ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 247.

¹⁴⁹ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 226, 26.

¹⁵⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §38.

¹⁵¹ WITTGENSTEIN, L. *The Blue and Brown Book*, s. 43-44.

¹⁵² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §123.

¹⁵³ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 310, 130.

¹⁵⁴ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §§5, 11.

4.3.1 Cesta k řešení: filosofické problémy neexistují

„Řešit filosofické problémy je velmi obtížné, neboť jsme chyceni v okách jazyka.“¹⁵⁵ Zároveň ale Wittgenstein píše, že je omyl domnívat se, že filosofický problém je složitý, neboť on je zkrátka beznadějný. Pro jeho řešení je tedy nezbytné si uvědomit, že jsme tímto problémem „očarovaní“; jenom tak je možné se dopátrat k metodě správného řešení.¹⁵⁶

Wittgenstein se odklání od vědeckého zkoumání a způsobu myšlení, více si všímá podmínek našeho myšlení v rámci jazyka. Staví se proti analytické metodě, oproti níž obhajuje metodu filosofie, píše „jakékoli vysvětlování musí odpadnout, a na jeho místo musí nastoupit jediné popis“¹⁵⁷. Metoda filosofie má být založena na přehledném popisu. Jak bylo uvedeno, již v *Tractatu* Wittgenstein vychází z toho, že filosofie není vědou, nýbrž činností.¹⁵⁸ Filosofická metoda je podle něj tou správnou metodou právě proto, že filosofie jakožto činnost „nechává všechno tak, jak to je“¹⁵⁹, nic nového neobjevuje, ba na ni není ani kladen požadavek něco nového objevit. Právě přehledný popis, jímž vládne filosofie, může zabránit filosofickým problémům. Přehlednosti tedy dosáhnout lze, a to odhalením, objevením podstaty jazyka. Podle Wittgensteina je třeba správně pochopit, jak náš jazyk funguje, potom uvidíme, že veškeré problémy a nedorozumění vyvstávají právě z onoho nepochopení, a právě tímto nahlédnutím problémy filosofie zmizí.¹⁶⁰ Stern k tomu dodává, že fungování našeho jazyka poznat musíme, i přestože zůstane filosofický problém nepochopen, protože právě filosofické problémy určují účel onoho popisu, který má ve Wittgensteinově metodě své místo.¹⁶¹

¹⁵⁵ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 155, 37v.

¹⁵⁶ Tamtéž, item 158, 37v.

¹⁵⁷ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §109.

¹⁵⁸ WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.112.

¹⁵⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §124.

¹⁶⁰ Tamtéž, §109.

¹⁶¹ STERN, D. *Wittgenstein's philosophical Investigations: An Introduction*, s. 50.

S touto problematikou souvisí dle Wittgensteina rozdíl mezi „povrchovou“ a „hloubkovou gramatikou“. Je chybné, pokud se filosofové zaměřují pouze na gramatiku povrchovou. Tu lze chápat jako „to, co nám z používání určitého slova bezprostředně utkví v myslí“, to podle Wittgensteina zaznamenáme pomocí sluchu.¹⁶² V takové souvislosti pojímá své zkoumání toho, jak jazyk sám o sobě funguje, zkoumáním gramatickým. „Naše úvaha je [...] úvahou gramatickou. A tato úvaha vrhá světlo na náš problém tím, že odstraňuje různá nedorozumění.“¹⁶³ Jinými slovy, právě jakési pátrání pod povrch může být užitečné v případě, že se snažíme poprat s problémem, a zároveň pouze ono je tou správnou a jedinou cestou, jak takový problém vyřešit. Baker s Hackerem též potvrzují, že Wittgenstein se stále drží stanoviska, jež hovoří o filosofii jakožto činnosti gramatické, v níž jsou filosofické problémy řešeny popisem našeho užívání slov, jakýmsi vyjasněním našich tvrzení. Přičemž je také důležité, aby existoval pevně stanovený systém pro jazyková pravidla, například je sestavit do tabulek apod.¹⁶⁴ Wittgenstein tedy nakonec dospívá k závěru, že filosofické problémy vlastně neexistují, což se projeví v okamžiku, kdy se nám podaří nahlédnout složitou gramatiku jazyka.

Kromě toho Wittgenstein ještě poznamenává další způsob řešení filosofických problémů, který je založen na situaci, kdy si máme říci „je to neřešitelné“. K tomu doslova píše: „Nedívejte se na odpověď, hledejte lék“.¹⁶⁵ Podle Wittgensteina bychom neměli problém přímo řešit, ale snažit se ho rozluštit, tím se vyřeší.¹⁶⁶ Pro *Filosofická zkoumání* stále přetrvává názor, jak píše Stern, že filosofické problémy jsou spíše jako nemoc než otázka, kterou je třeba zodpovědět, a že autorův vlastní přístup k cílům filosofie nespočívá v řešení těchto problémů, nýbrž v jejich neřešení nebo v tom, že je vezmeme zpět. Tím uvidíme, že jsou

¹⁶² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §664..

¹⁶³ Tamtéž, §90.

¹⁶⁴ BAKER, G.B., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 55.

¹⁶⁵ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 158, 33v.

¹⁶⁶ Tamtéž.

nesmyslné.¹⁶⁷ Nicméně i Wittgenstein sám vyjadřuje jistou skepsi nad vyřešením filosofických problémů. Píše: „Někdy se může zdát, že filosofický problém bude vyřešen ve chvíli, kdy se vyřeší všechny filosofické problémy“.¹⁶⁸ Což jinými slovy znamená, že dokud nebudou vyřešeny veškeré problémy, tak každý nový omyl a nedorozumění může ohrožovat všechny předběžné výsledky, jež se stanou minimálně diskutabilní. To je také důvodem, proč je neustále požadována reinterpretace různých teorií; každý nový problém totiž zpochybňuje pozici dílčích výsledků.¹⁶⁹

Jazyk tedy není pouze prostředkem, který projasňuje a řeší filosofické problémy. Jazyk filosofické problémy vytváří, uchovává, dokonce snad i pěstuje, aby je nakonec mohl sám odstranit; ba dokonce prohlásit, že nikdy neexistovaly. V jedné ze svých poznámek Wittgenstein zmiňuje, že to, co hraje ve filosofickém problému roli, je přelud jazyka (doslova píše „fata morgána“), který tam ve skutečnosti není.¹⁷⁰

Wittgenstein se svým pojednáním snaží filosofům naznačit, jak se vyhnout potížím, jak nespadnout do propasti při vytváření filosofických teorií, potažmo celých děl. Domnívá se, že poskytuje návod, jak obejít filosofické problémy, které zabraňují čistému pohledu na svět. Dokladem toho všeho může být velmi výstižná metafora: „Co je tvým cílem ve filosofii? - Ukázat mouše narážející na sklo cestu ven.“¹⁷¹

¹⁶⁷ STERN, D. *Wittgenstein's philosophical Investigations: An Introduction*, s. 4.

¹⁶⁸ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 309, 72.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Tamtéž, item 158, 36v.

¹⁷¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §309.

5 JAZYK JAKO JEDNÁNÍ

Wittgenstein v úvodu *Filosofických zkoumání* zmiňuje, že o významu se vždy spíše pojednávalo v souvislosti s podstatnými jmény. Jeho kritika směřuje hlavně k denotačnímu vztahu mezi předmětem a jménem, kdy právě významem předmětu byl předmět sám. A slova používající se pro činnosti a vlastnosti stály až v pozadí. Wittgenstein se tento přístup snaží jakoby obrátit a do středu pozornosti klade právě činnost, aktivitu, jednání a s nimi spojené sloveso.¹⁷² Jazyk se pro Wittgensteina stává součástí lidského (sociálního) jednání. V jeho myšlení tedy lze shledat dva, řekněme, obraty; nebo lépe řečeno obrat v obratu. Jeden, větší, spočívá v zakotvení jazyka do jednání. Druhý je způsoben tím prvním a je založen na změně v pojetí jazykového významu. Na významu se kromě použití jazyka, tedy slov a vět jako takových, podílejí také kontext nebo okolnosti dané situace.

5.1 Jazyk jako bludiště jazykových her

Jazyková hra (*language game*, *Sprachspiel*) je jeden z klíčových pojmů *Filosofických zkoumání*, nicméně jeho vymezení, včetně různých zmínek, lze nalézt také v *Hnědé a Modré knize*¹⁷³ ad. V literatuře je možné kromě označení *jazyková hra* najít také spojení *řečová hra*, jedná se ovšem o synonyma. Já osobně se domnívám, že jazyková hra je pojem obecnější, proto mu dám při výkladu přednost.

Termín jazyková hra nelze jednoznačně definovat. Wittgenstein ovšem ani sám žádnou konkrétní definici nepředkládá. Přesto se této tématice věnuje v mnoha paragrafech a uvádí řadu příkladů, proto je možné se k problematice jazykových her dostat. Ono i samotné nepodání

¹⁷² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §1.

¹⁷³ V této diplomové práci čerpám z anglické varianty knihy, nicméně v českém prostředí máme i český překlad, jenž pochází od P. Glombíčka.

definice je v souladu s duchem jazykové hry; tak se právě hra hraje. A na druhou stranu je snad lepší, že přesnou definici ani nepodává, neboť je možné předpokládat, že by ji v některém z dalších paragrafů mohl popřít.

Jazyk je podle Wittgensteina praktická činnost, je tím, co neustále používáme. Hovoří o jazyce jako o komplexu spojeném s činností, jež děláme v situacích, kdy užíváme jazyk. Píše: „Jako „jazykovou hru“ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata.“¹⁷⁴ Právě jednání, které doprovází používání jazyka a řeči, je součástí celkového významu věty, dalo by se říci, že význam svým způsobem dokresluje. Tato myšlenka je ve Wittgensteinově filosofii velmi významná, neboť právě zde nacházíme ono obrácení pohledu na jazykový význam, jež je deklarováno v úvodu kapitoly. Jazyk začíná být chápán v jednotě s jednáním, činností, zvyky, gesty, kontextem situace, potažmo celou kulturou.

Místem, kde nacházíme v rámci *Filosofických zkoumání* první zmínku o termínu *jazyková hra*, je §7: „[...] Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov [...] je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí své mateřské řeči. Hodlám tyto hry označovat jako „řečové hry“.“¹⁷⁵ Další konkretizaci toho, jak si představuje jazykové hry, nacházíme až v §23. Zde tvrdí: „Existuje nespočet takových druhů: nespočetné různé druhy použití všeho toho, co označujeme jako „znaky“, „slova“, „věty“. A tato rozmanitost není nic pevného, jednou provždy daného, nýbrž vznikají nové typy řeči, nové řečové hry, [...] a jiné zastarávají a jsou zapomínány. [...] Představ si názorně rozmanitost řečových her na těchto i jiných příkladech: rozkazovat a jednat podle rozkazu, popisovat nějaký předmět podle vzhledu nebo na základě měření, zhotovovat nějaký předmět podle

¹⁷⁴ Tamtéž, §7.

¹⁷⁵ Tamtéž.

popisu (výkresu), referovat o nějakém dění, formulovat domněnky o nějakém dění, zformovat nějakou hypotézu a ověřovat ji, [...] vymýšlet nějaký příběh a příběh číst, hrát divadlo, zpívat kolovou píseň, [...] překládat z jedné řeči do druhé.“¹⁷⁶ Dokonce mluví i o nejzákladnější jazykové hře vůbec, kterou je podle něj „ukazování nebo mluvení o tom, co člověk vidí“. A také lhaní nebo učení se lhát patří mezi jazykové hry; tuto hru například často hrajeme s dětmi.¹⁷⁷ Wittgenstein příkladů zmiňuje více, ale já se domnívám, že pro ilustraci je to dostačující.

O několik paragrafů dále Wittgenstein tvrdí, že když chce člověk správně pochopit, co je jazyková hra, je nutné se zaměřit zejména na výčet příkladů; píše, že člověk „uvádí příklady a chce, aby byly chápány v jistém smyslu“.¹⁷⁸ V *Nachlass* Wittgenstein dodává, že si je vědom jistého zjednodušení, když hovoří o rozmanitosti druhů jazykových her. Píše, že nikdy neřekl, co je základem jazykové hry, potažmo celého jazyka. Nezmiňuje se o tom, co je jim společné, proto abychom jazyk mohli vůbec pojmenovat. Není zcela nutné, abychom v oněch příkladech viděli něco společného, máme si spíše všimnout jejich použití.¹⁷⁹

Navíc bychom Wittgensteinovo vysvětlení jazykových her neměli chápat jako nedostatečné. Výčet jednotlivých příkladů podle něj „není nepřímým prostředkem vysvětlení“. Jeho vysvětlení bychom v podstatě jako definici brát měli, je to pouze jiná forma definice. Tato forma Wittgenstenovy definice, tedy předkládání příkladů, totiž nejlépe ukazuje, co jazyková hra je, právě tak ji hrajeme.¹⁸⁰ Přesto Wittgensteinův postup vysvětlení Baker a Hacker napadají s tím, že je to nedostatečné vysvětlení pojmu „hra“, protože díky tomu pod něj může spadat skoro vše. Tento problém přenáší i na termín *rodinných podobností*, který se podle

¹⁷⁶ Tamtéž, §23.

¹⁷⁷ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 149; 1, 58.

¹⁷⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §71.

¹⁷⁹ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 226; 46.

nich stává prázdným.¹⁸¹ O tom je konkrétněji pojednáno níže v oddíle *Jazykové hry jako jedna rodina*. I Glock upozorňuje na jistou nedostatečnost Wittgensteinova vysvětlení; píše, že neudává dostatečná kritéria pro identifikaci jazykových her.¹⁸² Na druhé straně Stern poznamenává, že smyslem udávání jednotlivých příkladů je, abychom lépe pochopili náš jazyk tím, že nahlédneme podobnosti a odlišnosti objevující se mezi jazykovými hrami.¹⁸³ Podobným způsobem reaguje i ve *Wittgenstein's Philosophical Investigation*. Shrnuje, že příklady nám mohou pomoci s vyjasněním složitých případů, neboť můžeme snadno vidět detaily a srovnání podobností a odlišností. Wittgenstein podle něj netvrdí, že jazyk je něco více než hra nebo že si můžeme jazyk změnit stejně jednoduše, jako lze měnit hru. Staví se spíše za názor, že jazyk a hra jsou si velmi podobné; toto srovnání nám může dle něj pomoci vidět aspekty toho, jak užíváme jazyk, včetně jeho propojení s činností a rozmanitostí.¹⁸⁴

Wittgenstein přesnou definici pojmu *jazyková hra* ani podat nemůže, neboť nelze jasně určit, co přesně je hra jako taková, nelze stanovit její hranice, tedy kde hra je, kde začíná, a co již hra není. Pokud chceme někomu říci, co je hra, a to nutně nemusíme hovořit o těch jazykových, nejlepší cestou není vymezení jednou větou, nýbrž právě podání příkladů, nejlépe v dostatečném množství. Wittgenstein píše, že sami nedokážeme říci více, což není způsobeno nevědomostí, nicméně „hranice neznáme proto, že žádné stanoveny nebyly“.¹⁸⁵ Sám (v roli oponenta) následně namítá, že v případě, kdy máme neohrazený pojem *hry*, pak nevíme, co ten pojem znamená. Jistou ohraničenost však

¹⁸⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §71.

¹⁸¹ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Understanding and Meaning. Part I: Essays*, s. 220.

¹⁸² GLOCK, H-J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 196.

¹⁸³ STERN, D. *On Mind and Language*, s. 21.

¹⁸⁴ STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigation: An Introduction*, s. 90.

¹⁸⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §69.

můžeme spatřovat právě v dostatečně obširném výčtu příkladů. Navíc ke každé hře náleží jistá pravidla, která jí dodávají určité limity. A k pravidlům se také přidává zvyk. Tímto způsobem se pojem *hra* postupně vytříbí.¹⁸⁶

Přirozený jazyk je podle Wittgensteina jeden veliký celek složený z nepřeborného množství jazykových her, které jsou navzájem různě podobné a odlišné, nicméně spolu souvisí a vzájemně se ovlivňují. Jazykové hry se proměňují, neustále vznikají nové a jiné zanikají. Jazyk funguje mnoha různými způsoby a lidské aktivity stejně jako jazykové hry jsou různorodé. Kenny píše: „Způsob, jak myslíme, je způsob, jak jednáme, a to je také způsob toho, jak o věcech mluvíme.“¹⁸⁷

Přesto však nemůžeme jazykové hry chápat jako oddělené kusy jednoho celku (jazyka), nýbrž jako „vzájemně uzavřené systémy dorozumívání, tedy něco jako elementární jazyky“.¹⁸⁸ Jazykovou hru můžeme pojímat jako konkrétní realizaci jazyka; hry souvisí s komunikací, přičemž právě jejich různorodost je propojena s rozmanitostí jazykových jednání. Jazykové hry v podstatě ukazují a zdůrazňují, jak jazyk funguje. Jazykovou hru tedy můžeme chápat jako jednotlivý akt provedený v jazyce, spíše jako konkrétní hru, stejně jako souhrn těchto aktů, čili jako jazyk.¹⁸⁹

Baker a Hacker píší, že je rozdíl mezi praxí užívat jazyk (*the practise of the use of language*) a procesem následování či učení. Kontrast spočívá v rozdílu mezi užíváním jazyka v určité aktuální jazykové hře a podobného (nikoli stejného) použití, které se děje při tréninku a učení, kdy neprovádíme v jazykové hře žádné pohyby.¹⁹⁰ Wittgenstein se táže, zda se dítě učí mluvit nebo také myslet; přitom otázku upřesňuje,

¹⁸⁶ Tamtéž, §§68-70.

¹⁸⁷ KENNY, A. *The Wittgenstein Reader*, s. 106.

¹⁸⁸ WITTGENSTEIN, L. *The Brown Book*, §121n.

¹⁸⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §23, §27.

zda se učí smysl násobení před či po tom, co se učí násobení. Vzápětí píše: „Jak přicházím k pojmu „věta“ nebo „jazyk“? Samozřejmě pouze skrze jazyky, které se učím.“¹⁹¹ Wittgenstein v *Modré knize* uvádí: „Jazykové hry jsou formy jazyka, s nimiž dítě začíná, učí-li se slova. Studium jazykových her je studiem primitivních forem jazyka nebo primitivních jazyků.“¹⁹² Slovo primitivní je zde myšleno zejména ve smyslu elementární. Jazyk se učíme od dětství a učíme se drilem, přičemž postupujeme od nejjednodušších forem po ty složitější.

5.1.1 Jazykové hry jako jedna rodina

Wittgenstein také hovoří o tom, že všechny hry mají něco společného. Upozorňuje na druhy her, zmiňuje deskové, karetní a míčové hry, hry bojové a mnoho dalších. Z podstaty toho, že se v každém případě jedná o hry, by měly nutně mít nějaký společný rys. Wittgenstein se tomuto přímo vyhýbá a spíše se zaměřuje na jejich podobnosti a příbuznosti, a to nejdříve u jednotlivých druhů. Podíváme-li se na karetní hry, jistě najdeme mnoho podobností jako u těch deskových, ale objeví se též vlastnosti nové. Dokonce ani výhru nenalezneme všude, v této souvislosti zmiňuje dítě házející si míčem o zed'. Jinými slovy u všech her „vidíme složitou síť podobností, které se navzájem překrývají a kříží“.¹⁹³ Tuto síť podobností Wittgenstein nazývá *rodinné podobnosti* (*family resemblance*, *Familienähnlichkeit*). Tuto problematiku uvádí v §§65 - 71 *Filosofických zkoumání*. Pro snazší pochopení tematiky přikládám obrázek (obr. 4), jenž použil Glock ve svém *Wittgenstein Dictionary*, viz *Přílohy*.

¹⁹⁰ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Understanding and Meaning. Part II: Exegesis §§1 - 184*, s. 62.

¹⁹¹ WITTGENSTEIN, L. *Zettel*, §§324, 325.

¹⁹² WITTGENSTEIN, L. *The Blue Book*, s. 17.

¹⁹³ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §66.

Wittgenstein píše: „„Hry“ tvoří určitou rodinu.“¹⁹⁴ V rodině se také různým způsobem překrývají a opakují jisté rysy, stejně jako některé nikoli, například barva očí, vzrůst, temperament atd. Rozhodně však adjektivum rodové, příp. rodinné neodkazuje k něčemu genetickému, hlubokému a strukturovanému. Wittgenstein hovoří o tom, že slova, věty a potažmo celé jazykové hry jsou si podobné, a to od jejich elementárních vlastností, přes užívání, až po pravidla, jež toto používání upravují; zkrátka mezi nimi nacházíme analogii. Podobnost ve Wittgensteinově smyslu je nutno chápat jako odkrytou a evidentní. Analogie se vyskytuje mezi jednotlivými hrami, rozhodně se nejedná o porovnání s určitým původním pravzorem. Právě Wittgensteinova analogie rodových podobností pro jazykové hry je důvodem, proč definice pomocí výčtu jednotlivých příkladů je dostačující definicí pro pochopení termínu *jazykové hry*.¹⁹⁵ Zároveň je však nezbytné zdůraznit, jak upozorňují Baker s Hackerem, že není nutné, aby všechno spadající pod daný pojem mělo společné všechny vlastnosti. Je jisté, že tyto dílčí pojmy spojuje určitá jednota, na jejímž základě se řadí pod tento pojem, nicméně i tak musíme odlišovat charakteristické prvky každého členu.¹⁹⁶

Podle nich pojem rodové podobnosti nemá ostře vymezené hranice, což však neznamená, že jsou vágní nebo zpochybnitelné. Jde spíše o to, že nedostatečná ohraničenost je odrazem toho, že nejsou přesně definovány svými charakteristickými rysy, navíc se vždy musí počítat s jejich rozšířením, takže není ani možné stanovit ostré hranice. I přesto však Baker a Hacker označují *hranice*, nebo lépe *meze*, za jeden z problémů, jenž vyvstává, neboť Wittgenstein podle nich přesně pojem rodinných podobností nevytyčil, resp. nevyjasnil, jaké vlastnosti přesně vymezují koncept rodinných podobností. Naráží na to, že Wittgenstein

¹⁹⁴ Tamtéž, §67.

¹⁹⁵ Tamtéž, §§66-68.

vysvětlil „hru“ uvedením příkladů, např. aktivit (jako šachy, fotbal atd.), ale nic nedefinoval. Píše, že se pojem rodových podobností může jevit prázdným, protože díky vysvětlení pomocí příkladů může pod pojem spadat téměř cokoli.¹⁹⁷

5.1.2 Jazyk jako použití

Jazykové hry se užívají, promlouvají, hrají, a to zcela automaticky. Nicméně ještě před tím se jazyku učíme, konkrétně drilem a cvikem. Vůbec celý jazyk se učíme prostřednictvím praxe. Wittgenstein v §9 zmiňuje, že když se dítě učí například číslovky, nejen, že si je musí nazpaměť osvojit, je nutné, aby se naučilo i jejich používání, k čemuž se využívá ukazování. Píše: „Učí se ukázáním také „tam“ a „toto“? - Představ si, jak asi by se mohl učit způsob jejich používání! Ukazuje se při tom na místa a věci, - ale tady k tomuto ukazování dochází přece i při *použití* oněch slov, a nikoli jen při učení toho, jak je používat.“¹⁹⁸ Jazyk se zpočátku učíme ukazováním, proto ani význam nelze brát jako něco fixního a jednou pro vždy absolutního. Význam slova nemusí být nutně spojen s daným objektem, ale může se proměňovat v různých situacích, tedy v různých jazykových hrách. Na významu věty se mohou podílet i další faktory, kupříkladu tón jejího pronesení. Wittgenstein uvádí příklad, kdy jeden mluvčí na otázku druhého nahlašuje množství desek, které vidí. Řekne „pět desek“. „Co tvoří nyní rozdíl mezi hlášením nebo tvrzením „pět desek“ a příkazem „pět desek!“?“ Wittgenstein odpovídá, že rozhodující je zde role vyslovených slov v jazykové hře. A právě tón hlasu, výraz obličejů a další faktory k této roli též náležejí.

¹⁹⁶ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Understanding and Meaning. Part I: Essays*, s. 209.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 219-220.

¹⁹⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §9.

Zde bych ráda upozornila na Wittgensteinovy úvahy o významu. Vždy je totiž nutné zaměřit se na použití věty, na její pronesení v určitém kontextu. Významy slov závisí na komplexnosti jazykové hry. Význam Wittgenstein ztotožňuje s použitím, tedy význam jednotlivého slova, příp. celé věty, lze odvodit na základě použití daného slova, příp. věty v jazykové hře.¹⁹⁹ Význam, a vůbec celá jeho teorie významu, se tak stává něčím sdíleným, sociálním a společným všem. Baker a Hacker píší, že jazyk ze své podstaty musí být naučitelný, musí být možné někoho naučit, co se výrazy jazyka míní. Co se jazyka týče, je nezbytné, aby existovala velká a rozsáhlá společná dohoda, a to nejen v definicích, které upřesňují významy slov, ale také v jejich ověřeních, včetně společenské kontroly.²⁰⁰

Wittgenstein na otázku, jak můžeme vědět, co daný význam znamená, odpovídá v §43: „Pro *velkou* třídu případů použití slova význam - i když ne pro *všechny* případy jeho použití - lze toto slovo vysvětlit takto: Význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči. A význam nějakého jména se někdy vysvětluje tím, že se ukáže na jeho *nositele*.“²⁰¹ Zároveň je nutné si uvědomit, že Wittgenstein se nesnaží podat svébytnou teorii významu, ani netvrdí, že význam slova je nutně určen jeho užitím, spíše jen upozorňuje na fakt, že když se budeme pokoušet vysvětlit význam nějakého slova, je lepší se zaměřit na jeho použití v řeči. Význam je závislý na našem užívání jazyka, nicméně je determinován i dalšími faktory, například kontextem.

¹⁹⁹ Tamtéž, §30.

²⁰⁰ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Understanding and Meaning. Part I: Essays*, s. 138.

²⁰¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §43.

5.1.3 Životní forma jako předpoklad jazyka

K diskusi o kontextu a okolnostech jazyka, respektive řeči, je nutné zahrnout něco, čemu Wittgenstein říká „životní forma“ (*form of life*, *Lebensform*). Explicitně se o životní formě zmiňuje v §19, §23 a §241. „Představit si určitou řeč znamená představit si určitou životní formu.“²⁰² Životní forma je propojení užívání jazyka s ustálenými způsoby jednání, které se uživatel jazyka naučil a považuje je za samozřejmé; je to způsob jednání, snad dokonce fundament jednání, jenž máme všichni společný. V obecném slova smyslu se jedná o jakýsi kontext, který je přítomný v každé komunikaci. V užším smyslu slova bychom životní formu mohli pojímat jako podmínky dorozumívání mezi lidmi a pravidla tohoto dorozumění, jež nejsou explicitně vyřčená, nicméně všichni o nich ví a dodržují je, jako takové by se daly připodobnit i k zamlčeným pravidlům. Pole hovoří o tom, že jazyk jako celek je integrován ve způsobu našeho života a jako takový je tedy spojený s nejzákladnějším vzorcem, elementární strukturou našeho běžného a každodenního chování.²⁰³ Dále píše: „Naše postoje jsou vtělené v jazyce a vyjádřeny v jeho gramatice. Společně definují hranice diskursu - limity, za něž nemůžeme projít. [...] Jazyk je forma života.“²⁰⁴

Životní forma představuje jistotu, na kterou je možné se spolehnout. „[...] v řeči se lidé shodují. To není žádná shoda jednotlivých mínění, nýbrž shoda životní formy.“²⁰⁵ Životní forma zajišťuje dorozumění v tom smyslu, že jazyku předchází. Pro Wittgensteina je termín *životní formy* spíše „kulturní“; životní forma se týká člověka a jeho danosti v kulturním slova smyslu (nikoli v tom biologickém), to znamená, že se také vyvíjí a v průběhu času proměňuje. Životní forma se týká společnosti a jejího

²⁰² Tamtéž, §19.

²⁰³ POLE, D. *The Later Philosophy of Wittgenstein*, s. 54.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 55, 60.

²⁰⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §241.

uvažování, určité epochy, a jako taková je do jisté míry ovlivněna i historickými událostmi. V tomto smyslu není forma života něco, co bychom si vybírali. V *Hnědé knize* Wittgenstein píše: „představit si jazyk znamená představit si *kulturu*“.²⁰⁶

Glock tvrdí, že Wittgenstein současně s formou života hovoří také o formách života, skutečnostech, že jednáme jistými způsoby v určitých situacích, například trestáme nějaké chování, popisujeme barvy, podáváme informace, zajímáme se o pocity druhých atp. Podle toho by existoval nespočet forem života, podobně jako máme obrovské množství jazykových her. Nicméně tyto skutečnosti života (*facts of life*) bychom měli spíše pojímat jako specifické vzorce pro chování, jenž jsou součástí oné jedné životní formy.²⁰⁷

Shoda životní formy vede k tomu, že se lidé shodují ve svém jednání, včetně jazykového, a to znamená, že není nahodilé nebo libovolné. Naše chování je určitým způsobem determinováno společností, lépe řečeno společensky regulováno. Klíčem k této regulaci jsou pravidla, pravidla našich jazykových her.

5.2 Jazyk jako souhra pravidel

Ve Wittgensteinově filosofii sehrála pravidla svou roli od začátku do konce. Měla své místo již v *Tractatu*, kde pravidla jazyka vytvářela logickou syntax, která jakožto kalkul byla skryta za povrchem jazyka. Ve 30. letech tento model opustil a ve *Filosofických zkoumáních* představil myšlenku novou, konkrétně, že pravidla upravují naše chování, včetně toho, že určují také význam jednotlivých slov. Hovoří o tom, že naše jednání se řídí pravidly (*rule-following, einer Regel folgen*).

²⁰⁶ WITTGENSTEIN, L. *The Brown Book*, s. 134.

²⁰⁷ GLOCK, H-J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 125.

Tématice jednání podle pravidla se Wittgenstein věnuje zhruba v §§ 139 - 242. Každé jednání se podle něj řídí pravidly, včetně toho jazykového. Chování řídicí se pravidlem je naučitelné. A pokud si ho osvojíme, pak pro nás už následně bude samozřejmé, a to podobným způsobem, jako když slovem „modrá“ označíme modrou barvu, jak uvádí.²⁰⁸ Jestliže se pravidlům naučíme, nebudeme hádat, jak máme jednat, nebudeme se dokonce ani rozhodovat mezi více variantami; budeme se chovat podle pravidel, a to bez přemýšlení, zcela spontánně, aniž bychom hledali odůvodnění nebo zjišťovali další informace. Podle Wittgensteina zkrátka jen následujeme pravidla. Jazyk se učíme výcvikem a jednání podle pravidla (řízení se pravidlem) je praxe, jež vykonáváme právě na základě tohoto výcviku. Pravidla jsou ukotvena ve společnosti. Ta je sdílí a používá, přičemž je člověk nemůže užívat sám, soukromě, vždy se vztahují k celému systému.²⁰⁹ V *Remarks on the Foundations of Mathematics* dodává, že se neučíme následovat pravidlo tak, že bychom se nejdříve učili, co je a co znamená „dohoda“. Co je „dohoda“ zjišťujeme, učíme-li se, co znamená řídit se pravidlem. Jestliže tedy chceme porozumět, co je míněno „následováním pravidla“, musíme být již schopni se pravidlem nechat vést.²¹⁰

První řádky *Filosofických zkoumání* jsou směřovány k Augustinovi, který tvrdí, že řeči se naučil tak, že viděl, jak se pojmy vztahují k předmětům a dávají jim jména. Proto se mohl každý domnívat, že všechna slova mají určitý význam spojený s danou věcí. Zde právě nacházíme onen Wittgensteinův obrat avizovaný v úvodu kapitoly. Wittgenstein předkládá příklad s nákupním lístkem, kde stojí „pět červených jablek“. Někdo s takovým lístkem přijde ke kupci, který požadavku zprvu nerozumí. Porozumí mu až ve chvíli, kdy ho srovná

²⁰⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §237-238.

²⁰⁹ Tamtéž, §202, §§210-213, §219, §§237-238.

²¹⁰ WITTGENSTEIN, L. *The Remarks on the Foundations of Mathematics*, s. 405.

s jistým vzorníkem číslovek, barev a ovoce. V tento okamžik je schopen prodat žádaných pět červených jablek. Wittgenstein se tím snaží říci následující. Dítě, v tomto případě ani kupec, neznají významy slov, nicméně jsou schopni si uvědomit, jak v podobné situaci jednat. Stejně jako kupec ví, že pro porozumění slovům na lístku je musí porovnat se vzorníkem, tak dítě rozumí, že si zvuk vydaný při ukázání rukou musí dát dohromady s předmětem, k němuž ruka směřuje. Wittgenstein konkrétně píše: „Člověk musí už něco vědět (nebo dovést), aby se mohl ptát po pojmenování.“²¹¹ A to přesně souvisí s tím, co již uvedl v §6: Děti se jazyk učí tak, že „jsou vychovávány k tomu, aby vykonávaly ty a ty úkony, používaly při tom těch a těch slov, a na slova druhého reagovaly tak a tak“.²¹²

„Co má vyjádření pravidla - řekněme třeba ukazatel cesty - co dělat s mými počiny? Jaké spojení tady existuje? [...] byl jsem nacvičen reagovat na tento znak určitým způsobem, a takto nyní reaguji. [...] Člověk se podle nějakého ukazatele řídí jen potud, pokud existuje nějaký stabilní způsob použití, určitý návyk.“²¹³ V této souvislosti se však můžeme zamyslet nad tím, do jaké míry naše jednání podle ukazatele na cestě vede k jeho významu, příp. jak ho dokáže ovlivnit. Nebo jinak, jaká je souvislost mezi pravidlem a tím, jak se zachovám. Ukazatel směru u cesty je něco, čemu důvěřujeme. Znázorňuje směr místa, jež je na něm napsané; tento směr nás dovádí k cíli. Pojímáme ukazatel jako zvyk a je též zvykem se jeho doporučením řídit. Podobným způsobem je dán význam slov, vět a celých vyjádření. Zvyk je součástí jazykových her. Stejně jako vyjádření pravidla a jeho smysl je součástí jazykové hry, a to

²¹¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §30.

²¹² Tamtéž, §6.

²¹³ Tamtéž, §198.

hry řízení se pravidlem. Řízení se pravidlem je dílčí a konkrétní jazyková hra.²¹⁴

Kromě toho je nutné si uvědomit, jak alespoň zdůrazňují Baker s Hackerem, že v případě, kdy dva mluvčí přijímají jako správné jedno vysvětlení pro použití určitého slova (nebo ukazatele u cesty) a používají slovo či pokyn podle tohoto vysvětlení, pak sdílí stejný koncept a shodují se v použití daného slova, pokynu. To však neznamená, že jejich porozumění spočívá v dohodě nebo v zamlčených pravidlech, která by upravovala použití právě tohoto slova. Pokud není porozumění dostatečně sdíleno, pak se to projeví v odlišném použití slova.²¹⁵

Zvyky nejsou platné jen proto, že by se na tom společnost konsenzuálně dohodla, nýbrž i proto, že se většina lidí určitým způsobem opakovaně chová, což zavazuje dotyčného jednat na základě očekávání zbytku společnosti. Společnost pravidla sdílí. Jinými slovy se každý jednotlivec neustále připojuje k celku. Pokud to neudělá, žádný návyk neexistuje. Na základě jakési řetězové reakce by tedy bylo možné se dopátrat až ke vzniku jistého zvyku. Nicméně Wittgenstein se přímo explicitně o zavedení zvyků nikde nezmiňuje, hovoří rovnou o jejich existenci.²¹⁶

Mezi pravidlem a zvykem se vyskytuje jeden zásadní rozdíl. Na počátku každého činu stojí pravidlo nebo předpis. Pravidlo zde hraje základní roli. To, jaké bude následovat jednání, stojí až na druhém místě, jakoby v pozadí za tímto pravidlem. Kdežto u zvyku je to přesně naopak. Zvyk je spojený přímo s jednáním, které někdo vykonal. To znamená, že tu primární roli hraje konkrétní čin; a pravidlo, jež tento čin způsobilo, hraje až druhotnou roli, neboť se do celého procesu vložil právě zvyk.

²¹⁴ WITTGENSTEIN, L. *The Remarks on the Foundations of Mathematics*, s. 409, 416.

²¹⁵ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 55.

²¹⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §§198-199.

Nutno si však uvědomit, že i za zvykem stojí určité pravidlo, nelze je pojímat jako dva odlišné a zcela oddělené jevy. Pravidlo se podle Wittgensteina vyznačuje svou pravidelností a „řídí se pravidlem, učinit sdělení, dát rozkaz, hrát šachy jsou návyky (zvyklosti, instituce).“²¹⁷ Glock k §199 dodává, že tento paragraf popírá možnost, že by mohla být „pouze jedna příležitost“, kdy pouze „jediná osoba“ jedná podle pravidla. Wittgenstein podle něj trvá na tom, že základem pro řízení se pravidlem je zachování rozmanitosti příležitostí a situací, nikoli rozmanitost mluvčích.²¹⁸

5.2.1 Od učení se pravidlům k porozumění jazyku

Wittgensteinovy otázky jsou následující: Jak se člověk naučí pravidlům? Jak se podle nich naučí jednat? Odkud se bere kritérium správnosti? Člověk si osvojuje pravidla, když se učí jazykovým hram, ovšem není nutné, aby si tato pravidla při učení plně uvědomoval, a to je mj. způsobeno tím, že k porozumění pravidlům máme danou dispozici.²¹⁹ Při učení vždy postupujeme od her jednodušších ke stále složitějším.²²⁰ „Člověk se učí hře tím, že přihlíží, jak ji hrají druzí. Říkáme však, že se hraje podle těch a těch pravidel, protože nějaký pozorovatel může tato pravidla vyčíst z praxe této hry - jako jakýsi přírodní zákon, kterým se řídí herní úkony.“²²¹ Sledováním je možné, aby pozorovatel odhalil chybu. Což nelze provést pouze na základě porovnání jednání s pravidly, nýbrž stačí, když někdo v jazyce hraje v rozporu se „zdravým rozumem“. Wittgenstein hovoří například o přeřeknutí, které je odhalitelné, i když přesně nerozumíme danému jazyku.²²² V této souvislosti uvádí příklad

²¹⁷ Tamtéž, §199.

²¹⁸ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 329.

²¹⁹ Tamtéž, s. 325.

²²⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §31.

²²¹ Tamtéž, §54.

²²² Tamtéž, §54.

věty „Nothing has a sharp edge“. Tato věta má nějaký smysl i přesto, že se v ní nachází slovo nesprávně utvořené nebo v řeči chybně vyslovené.²²³

Glock píše, že pravidlu plně rozumíme ve chvíli, kdy víme, jak a za jakých okolností ho použít, to znamená, že víme, jaké jednání je považováno za správné, tedy v souladu s oním pravidlem, a které je chybné, v rozporu s pravidlem.²²⁴ Kenny se domnívá, že jsme trénováni v tom, abychom toto rozpoznali. Od dětství jsme podle něj trénováni zejména v tom, abychom pravidla poznávali a jednali podle nich příslušným způsobem. A na základě společných struktur chování dokážeme interpretovat i systém neznámého jazyka a zorientovat se.²²⁵

Neustále se řídíme pravidlem, mnohdy bez uvědomění. „Člověk nepocítuje, že musí napořád upínat pozornost na pokyn (našeptávání) pravidla. Naopak. Neočekáváme napjatě, co asi nám teď řekne, nýbrž říká nám pořád totéž, a my děláme, co nám říká.“²²⁶ Používáme-li slova a věty, nemyslíme při tom na pravidla, která jejich užití upravují. Tato pravidla jsou jakoby neviditelná, za normálních okolností si je neuvědomujeme. V §219 Wittgenstein dokonce píše: „Řídím se pravidlem slepě“.²²⁷ Pravidla nejsou rozkazem, jsou spíše směrnicí, jež pomáhá tomu, abychom si všichni navzájem porozuměli. V *Remarks on the Foundations of Mathematics* ještě dodává, že pravidly se řídíme zcela mechanicky, přičemž mechaničnost zde chápe bez dalšího přemýšlení, potažmo reflektování.²²⁸

Pravidla si uvědomíme až v okamžiku, kdy je porušíme. Takže ani pravidla pro jazykové hry neumíme zcela přesně a jasně definovat, lze

²²³ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 226; 29.

²²⁴ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 327.

²²⁵ KENNY, A. *The Wittgenstein Reader*, s. 99.

²²⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §223.

²²⁷ Tamtéž, §219.

pouze hrát jazykovou hru podle určitých pravidel, jež musí být natolik otevřená, nakolik se do nich musí vejít konkrétní užití, jak tvrdí Wittgenstein v *Modré knize*.²²⁹

Baker a Hacker také hovoří o tom, že jazyk potřebujeme k vzájemné komunikaci a porozumění, abychom si mohli klást otázky, vyměňovat názory či dávat příkazy. Nicméně kromě toho píší, že bez jazyka a jeho pravidel bychom nemohli ovlivňovat lidi, stavět domy nebo vyrábět stroje. Jeho smysl a důležitost je tedy daleko komplexnější než dorozumění.²³⁰

5.2.2 Povaha pravidel jazyka

Wittgenstein také hovoří o tom, že není zcela nutné, aby pravidla byla přesně stanovená. I přes jistou neurčitost pravidel je naše hra stále hrou, pouze to nemusíme vidět jasně. Upřesňuje: „My bychom to označili jako hru, jenomže jsme ideálem oslepeni, a nevidíme tudíž zřetelně skutečný způsob používání slova „hra“.“²³¹ Kromě toho ani nemusí být pravidla předem dána, nýbrž se mohou v průběhu hry přetvářet („as we go along“). V tomto smyslu Wittgenstein uvažuje případ, kdy si lidé hází s míčem, přičemž připouští možnost, že si při každém hodů pravidla změní.²³²

Je nutné, abychom se dokázali shodnout ve způsobu používání jazyka. Důvodem je vzájemné porozumění. Tento soulad pramení v životní formě, jak je vysvětleno v předchozím oddíle. Wittgenstein píše, že „slova „shoda“ a „pravidlo“ jsou navzájem *příbuzná*, jsou to

²²⁸ WITTGENSTEIN, L. *The Remarks on the Foundations of Mathematics*, s. 422.

²²⁹ WITTGENSTEIN, L. *The Blue Book*, §49.

²³⁰ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 335.

²³¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §100.

²³² Tamtéž, §83.

bratřenci.“²³³ Tuto shodu však nemůžeme chápat jako vyjádření pravidla, nicméně pravidla jsou výrazem pravidelnosti našeho jednání; nenachází se mimo jazyk, nýbrž jsou součástí našeho chování. V souvislosti s pravidelností jazyka to vypadá, že pravidla by podle Wittgensteina mohla být implicitní, tedy právě ztotožnitelná s tímto jednáním, zjednodušeně vyjádřeno - jazyková pravidla jakožto pravidelnost jazyka. Na druhé straně by se pravidla mohla jevit jako explicitní, pevně daná, a to v tom smyslu, že je lze explicitně formulovat (kupříkladu při výuce). Rozhodně by byla chyba, píše Baker s Hackerem, domnívat se, že existuje nějaký standart pro pravidla nebo spíše jakási jejich úplnost pro to, abychom je mohli kodifikovat.²³⁴ Wittgenstein píše: „Pravidlo může být pomůckou při výuce v příslušné hře. [...] Nebo je nástrojem hry samotné.“²³⁵ Pravidelnost lze chápat jako jistou techniku řeči, jež je (aktivním) projevem životní formy; pravidelnost jednání je návyk. Wittgenstein na konci §199 dodává: „Rozumět nějaké větě znamená rozumět určité řeči. Rozumět nějaké řeči znamená ovládat určitou techniku.“²³⁶

To, že pravidla jazyka nejsou zcela explicitní, si můžeme povšimnout zejména v porovnání s pravidly šachů. Jak upozorňuje mj. Peregrin, když si nejsme jisti, jak postupovat při hraní šachů, nebo zda je určitý tah možný, či nikoli, nahlédneme do nějaké příručky, jež upravuje šachová pravidla, a zjistíme to. Nicméně nic podobného v případě jazyka a jeho „správného“ postupu udělat nelze, neboť by tato explicitnost nakonec vedla k nekonečnému regresu (viz dále).²³⁷ To potvrzuje Kenny poznámkou o tom, že před sebou nikdy nemůžeme mít seznam pokynů, které bychom se měli naučit, abychom ovládali jazyk. Jestliže si budeme

²³³ Tamtéž, §224.

²³⁴ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 54.

²³⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §54.

²³⁶ Tamtéž, §199.

²³⁷ PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online], s. 9.

chtít osvojit šachy, dostaneme výčet herních pravidel. Při jejich učení a při každodenním tréninku se hru naučíme hrát. U jazyka a jazykových her něco takového platit nemůže, nemáme totiž k dispozici kompletní seznam pravidel.²³⁸ Peregrin ještě pokračuje s tím, že právě pravidla šachů explicitní jsou, píše: „Mohou být zapsána jedině díky tomu, že tu jsou jiná pravidla, která nám ten zápis dovolí dešifrovat.“²³⁹ Tato jiná pravidla mohou kupříkladu upravovat čtení, interpretaci apod. Jinými slovy, potřebujeme pravidla pro to, abychom byli schopni vůbec přečíst příručku pro hraní šachů, a ta mohou být také explicitní. Ovšem i pro taková pravidla by musela existovat další, abychom mohli vědět, co zase ona říkají. V důsledku toho by všechna tato pravidla musela být explicitní, což by právě mohlo vést k nekonečnému regresu. A proto, jak bylo vysvětleno v předchozím odstavci, musíme rozlišovat pravidla jako taková oproti explicitnímu vyjádření takového pravidla. V rámci jazyka uvažujeme o pravidlech v tom prvním smyslu; vracíme se tedy k termínu pravidelnosti jazyka.

V této souvislosti poznamenává Waismann velmi důležitou věc, jež je třeba si uvědomit, když se pokoušíme porovnat pravidla jazyka a například šachů. Pokyny a pravidla pro šachy a podobné hry hovoří o všem, co se během hry může stát. Hráči jsou do detailu limitováni, každá figurka má svou jasně určenou funkci, mnohdy jedinou možnou, a celý prostor pro hru je též přesně ohraničen. Avšak v jazyce to takto nefunguje. Pravidla našich jazykových her jsou podle něj mnohem vágnější. Prostorem pro jazykové hry je svět, který jistě nějakým způsobem limitovaný je, nicméně rozhodně není tak předvídatelný jako právě šachovnice. Waismann v kontextu jazyka hovoří o nevyčerpatelnosti; píše: „Nemůžeme předvídat úplně všechny možnosti,

²³⁸ KENNY, A. *The Wittgenstein Reader*, s. 97.

²³⁹ PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online], s. 9.

podmínky a okolnosti, jež mohou nastat.“²⁴⁰ Jazyk i svět, včetně jazykových her a jejich pravidel, jsou daleko otevřenější. Peregrin zmiňuje: „Pravidla našich jazykových her tvoří nové světy.“²⁴¹

Wittgenstein se ve *Philosophical Grammar* táže, „proč o pravidlech vaření nehovořím jako o arbitrárních, a proč mě svádí pravidla gramatiky za arbitrární považovat?“²⁴² V zápětí si na otázku odpovídá tak, že pojem „vaření“ je definovaný skrze svůj účel, tedy vaření jako činnost, na druhé straně však pojem „jazyk“ není podle něj jednoznačně určen svým cílem. Účelem jazyka je komunikace a dorozumění ve smyslu fungování jednotlivce ve společnosti, potažmo fungování celé společnosti. To znamená, že jazyky sice mohou mít různé podoby, vždy ale mají tutéž funkci. Jazyk jako takový nemá přesně vymezený předmět, jelikož jeho předmětem může být cokoli. Dále Wittgenstein píše: „Ten, kdo se při vaření neřídí těmi správnými pravidly, vaří chybně, kdežto ten, kdo se neřídí pravidly šachu, hraje zcela jinou hru, a ten, kdo se řídí jinými gramatickými pravidly než těmi běžnými, neříká něco chybného, pouze mluví o něčem jiném.“²⁴³ Člověk, který vaří, ale nedodržuje předem stanovená pravidla, sice připraví nekvalitní jídlo, nicméně stále vaří, ač ne dobře. Nakonec se dobere k nějakému cíli, čili konci své činnosti. A v tomto smyslu považujeme pravidla gramatiky za arbitrární, nebo jinak za autonomní, tato pravidla totiž nejsou odůvodněna odkazem na nějaký cíl jazyka nebo odkazem na konec, jehož je možné se dobrat.²⁴⁴

Peregrin v závěru svého článku *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* také shrnuje, že pravidla obecně jsou jako zdi nějakého obydlí, neboť fungují jako hranice. Jejich funkce je limitující v tom smyslu, že nám zabraňují, abychom se pohybovali mimo vytyčený prostor.

²⁴⁰ WAISMANN, F. *Verifiability*, s. 121-122.

²⁴¹ PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online], s. 11.

²⁴² WITTGENSTEIN, L. *Philosophical Grammar*, s. 184.

²⁴³ Tamtéž, s. 185.

Nakonec píše: „V případě pravidel našeho jazyka jde o prostor, kterému můžeme říkat *prostor smysluplnosti* - prostor, do kterého musíme vstoupit, abychom se stali v pravém slova smyslu racionálními, komunikujícími, pojmově myslícími, a tedy v pravdě lidskými bytostmi.“²⁴⁵

5.2.3 Paradox jednání podle pravidla

Při výkladu pravidel narážíme na nekonečný regres, který si Wittgenstein uvědomoval, čehož mohou být dokladem §§84 a §200. „Nemůžeme si myslet určité pravidlo, které řídí používání pravidla?“²⁴⁶ Jedná se o situaci, kdy bychom na použití jistého pravidla aplikovali pravidlo jiné, jinými slovy by pravidlo P_1 bylo vysvětlitelné pomocí pravidla P_2 , pro jehož formulaci bychom potřebovali P_3 atd. Na druhou stranu lze však namítnout, že problém nekonečného regresu nemusí být zcela zásadní problém, jelikož při vlastním výkladu nějakého pravidla nemusíme nutně využít jiných výkladů, tedy nezbytně další pravidla pro pravidla nepotřebujeme. To, na co je nutné obrátit pozornost, je samotné tázání se po pravidlech. „Jakým způsobem se mohu řídit podle určitého pravidla? - jestliže to není otázka po příčinách, tak je to otázka, jak zdůvodnit to, že na základě tohoto pravidla jednám *takto*.“²⁴⁷ Pokud se tedy budeme neustále ptát po výkladu nějakého pravidla a po pravidlech pro výklad pravidel, není vůbec zřejmé, zda můžeme v komunikaci docílit porozumění a shody, protože interpretace lze hledat ad infinitum.

Nekonečný regres nám tedy nabízí nekonečný počet možných interpretací, jak je možné vysvětlit užívání daného pravidla, příp. celého jednání. A jelikož je řízení se pravidlem praxe, jež se uskutečňuje ve společenství lidí, nabízí se nepřeborné množství dalších a dalších

²⁴⁴ WITTGENSTEIN, L. *Zettel*, §320.

²⁴⁵ PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online], s. 12.

²⁴⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §84.

²⁴⁷ Tamtéž, §217.

možných interpretací. Celá tato diskuse ústí podle Wittgensteina do paradoxu, kdy píše: „Nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání. [...] Jestliže se dá každý způsob jednání uvést s pravidlem ve shodu, pak se dá uvést i do rozporu s ním.“²⁴⁸ V tuto chvíli se může zdát, že veškeré uvažování o pravidlech ztrácí smysl a lze hovořit o jisté skepsi, jíž nacházíme v díle S. A. Kripkea, o čemž je pojednáno v následující kapitole *Soukromý jazyk*.

Téměř každé jednání v jazyce lze uvést v soulad s pravidlem, tedy interpretovat ho jako součást nějaké jazykové hry, nicméně nesmíme toto jednání slučovat s určitým a konkrétním pravidlem, neboť jazyk jakožto celek jazykových her je rozmanitý. Pravidla stále fungují jako normy, neudávají našemu chování volnost, nejsou libovolná. V souvislosti s tímto paradoxem hovoříme o velkém počtu interpretací pravidla, nikoli o tom, že cokoli s ním může být v souladu. Do jisté míry je zde problematická ona interpretace, resp., jak uvádí Baker s Hackerem, obrovské množství interpretací, jež lze aplikovat na naše chování a formulace pravidel. Právě v interpretacích tkví zdroj paradoxu. Paradox tedy ukazuje, že veškerá chápání pravidel nemusí spočívat v interpretování.²⁴⁹

Jistá komplikace může přijít ještě s §83 *Filosofických zkoumání*, kde Wittgenstein tvrdí, že pravidla se mohou v průběhu hry měnit. Mohla by se tedy nabízet otázka, jak je vůbec možné být minimální dorozumění, když komunikace je na pravidlech závislá, a jak se dozvídáme - na pravidlech, která se mohou měnit. Wittgenstein přinejmenším v §§98 - 105 zdůrazňuje, že pravidla nejsou absolutní, něco jasně a pevně stanoveného. Jazyk je v tomto smyslu spíše otevřený než uzavřený systém pravidel, která striktně dodržíme. Nemá ostře vymezené

²⁴⁸ Tamtéž, §201.

²⁴⁹ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 125.

hranice. A z tohoto důvodu je možné si položit otázku, zda se při jednání řídíme pravidlem správně. Připustíme-li tedy, že nějakým pravidlem se dozajista řídíme.²⁵⁰ Wittgenstein ještě upozorňuje, že „všechno, co může být *interpretováno* jako řízení (*following*), ještě neznamena, že všechno je řízení [se pravidlem].“²⁵¹

V podstatě však tuto nesnáz Wittgenstein vyřešil, neboť on se velké škále možných interpretací a vysvětlení vyhýbá skrze životní formu, o níž jsem se zmínila výše. Právě životní forma v sobě zahrnuje nejhlubší základy našich pravidel a chování, které jsme se naučili, a jež všichni vzájemně sdílíme. Rozhodně tedy lze souhlasit s tím, že vícero jednání lze uvést v soulad s nějakým pravidlem, avšak je třeba si neustále uvědomovat limity našeho chování, jež určuje životní forma jakožto fundament dodržování pravidel a navykých způsobů jednání. Životní forma v jistém smyslu představuje jakési kritérium toho, která interpretace přichází pro vysvětlení jednání v úvahu, a která nikoli.²⁵²

Wittgenstein v *Remarks on the Foundations of Mathematics* zmiňuje, že „paradox je paradoxem kvůli vadnému okolí. Jestliže se to napraví, paradox zmizí.“²⁵³ Baker s Hackerem k tomu ještě poznamenávají, že každý paradox je pouze převlečený nesmysl, proto nesmí být nikdy přijat, nýbrž je nutné ho vyřešit za pomoci vyjasnění pojmů. Přičemž ono vadné okolí, o němž hovoří sám Wittgenstein, může mít více příčin. Někdy podle nich vysvětlujeme dané pravidlo tím, že ho interpretujeme, a následně inklinujeme k mylné představě, že porozumět něčemu znamená to interpretovat. Někdy se nesprávně domníváme, že je přímo nezbytné podávat nové interpretace. Přesto si stačí pouze uvědomit, že další interpretace jsou možné. Baker a Hacker také mluví

²⁵⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §§ 98-105.

²⁵¹ WITTGENSTEIN, L. *The Remarks on the Foundations of Mathematics*, s. 414.

²⁵² WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §19, §§198-202.

²⁵³ WITTGENSTEIN, L. *Remarks on the Foundations of Mathematics*, s. 410.

o falešném mínění, kdy mezi pravidlem jako takovým a jeho aplikací dochází k nějakému zprostředkování.²⁵⁴

²⁵⁴ BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 129-130.

6 SOUKROMÝ JAZYK

Wittgenstein se tématu soukromého jazyka věnuje v §§243 - 315 *Filosofických zkoumání*. O takovém jazyce uvažuje v §243, nicméně ho ještě nenazývá soukromým. Píše: „Byla by však také myslitelná řeč, v níž by někdo mohl pro vlastní potřebu sepisovat nebo vyslovovat svoje vnitřní prožitky - svoje pocity, nálady atd.? [...] Slova této řeči se mají vztahovat na to, o čem může vědět jedině mluvící. [...] Někdo jiný tedy této řeči nemůže rozumět.“²⁵⁵ Již konkrétněji je soukromý jazyk popsán v §256, kde Wittgenstein mluví o takovém jazyce, jenž se týká vnitřních prožitků, které nemůže chápat nikdo jiný, než daná vnímající osoba. Označení *soukromého jazyka* jako takové potom nalezneme v §259: „Jsou pravidla soukromé řeči dojmy pravidel? - Váha, na níž se dojmy váží, není dojmem váhy.“²⁵⁶ Wittgenstein hovořil o jazyce, který je v principu už koncipován tak, že mu rozumí pouze člověk, který ho vytvořil. Pro nikoho jiného tedy není srozumitelný.

V zápětí však sám dodává, že takový jazyk principiálně možný není. Jeho kritika soukromého jazyka, potažmo argumentace proti jeho možnosti, se nachází v §§244 - 271, ačkoli, jak již bylo uvedeno výše, celou problematiku sledujeme až k §315. Pasáž od §256 a dál bývá v literatuře běžně označovaná jako „argument proti soukromému jazyku“ (*the private language argument*).²⁵⁷ Je třeba poznamenat, že v širším kontextu tyto paragrafy neobsahují pouze kritiku soukromého jazyka, ale také témata jako jsou soukromí, identita, pocity jako objekty, vidění barev, pociťování bolesti atd.²⁵⁸

²⁵⁵ Tamtéž, §243.

²⁵⁶ Tamtéž, §259.

²⁵⁷ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 309-315.

²⁵⁸ CANDLISH, S., WRISLEY, G. Private Language. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

Myšlenka soukromého jazyka popsaného výše se objevuje také u Russella, konkrétně v přednáškách *The Philosophy of Logical Atomism* z roku 1918. Russell píše, že v logickém, dokonalém jazyce každému slovu odpovídá určitý objekt; požadavkem tohoto objektu je jeho jednoduchost. Vše, co jednoduché není, bude vyjádřitelné pomocí kombinace slov jednoduchých. Tento jazyk bude zcela analytický a strukturu faktů buďto potvrdí, nebo zamítne. Slovní zásoba tohoto logického jazyka „bude do značné míry soukromá“²⁵⁹, bude tedy náležet pouze danému mluvčímu a všechna jména, která tento mluvčí užije, užije zcela soukromě s tím, že nebude moci vstupovat do jazyka druhého mluvčího. Význam jména v logickém smyslu slova je konkrétní, jeden. Jméno může použít člověk, jenž se seznámil s jeho významem, neboť nemůže pojmenovat věc, s níž se neseznámil, kterou nezná.²⁶⁰ Wittgenstein to sice nikde explicitně nepíše, ani nezmiňuje přímo jakoukoli inspiraci, nicméně je možné, že pro myšlenku soukromého jazyka mu byl inspirací právě Russell.

6.1 Wittgensteinova argumentace

Hlavní argument obsažený v §§244 - 271 lze shrnout následovně. Soukromý jazyk by byl pro kohokoli jiného samozřejmě nesrozumitelný, nicméně Wittgenstein pokračuje, že by byl nesrozumitelný i pro samotného mluvčího, původce tohoto jazyka, protože by nebyl schopný stanovit jednoznačné, řekněme objektivní, významy pro znaky. V jazyce tohoto člověka chybí kritérium správnosti. „Mohlo by se tu říci: správné je, cokoli mi jako správné bude připadat. A to znamená jedině, že tu o správnosti nemůže být řeč.“²⁶¹ A právě nedostatečná kritéria, resp.

²⁵⁹ RUSSELL, B. *The Philosophy of Logical Atomism*, s. 25.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 25-29.

²⁶¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §258.

absence jakéhokoli kritéria, je právě onou největší potíží v nároku na možnost mít soukromý jazyk.²⁶²

S nesrozumitelností souvisí další důležitý moment, a sice případná možnost přeložitelnosti jazyka soukromého do jazyka běžně mluveného, užívaného. Aby se takový překlad mohl uskutečnit, je třeba rozpoznat a určit pravidla, jimiž by se tento překlad řídil. Pravidla se projevují v jednání a chování lidí, tudíž je z chování rozeznáváme. Glombíček dodává, že kdybychom pravidla jazyka nebyli s to určit z jednání lidí, nemuseli bychom si být jisti ani tím, že nějaký jazyk mají.²⁶³ Wittgenstein říká, že jazyk se vyznačuje pravidelností. „A být přesvědčen, že se řídíme pravidlem, není: řídit se pravidlem“.²⁶⁴ Čili popírá možnost, že by se něčí soukromý jazyk řídil vlastními pravidly. Člověk sám není schopný rozpoznat, zda se řídí pravidlem, nebo zda se mu pouze zdá, že se podle pravidla řídí. S překladem soukromého jazyka je to podobné jako s překladem obecně. Wittgenstein v §206 vysvětluje, že právě společenství lidí je základem pro jakýkoli překlad, konkrétně píše, že „právě společný lidský způsob jednání je oním vztažným systémem, pomocí něhož si vykládáme nějakou cizí řeč.“²⁶⁵

Také Stern v závěru *Wittgenstein's Philosophical Investigation* shrnuje, že „jazyk“ a „pravidla“ ve skutečnosti vůbec nejsou pravidla, a proto i pojem soukromého jazyka je nekoherentní. Pouze společenství lidí, mluvčí jazyka a jejich činnost může poskytnout nezávislou kontrolu správného užívání slov a jazyka jako celku.²⁶⁶ Schulte dokonce píše, že mluvit o soukromém jazyce a vůbec možnosti na něco soukromě ukázat (soukromá ostenzivní definice) je zcela nesmyslné. Rozhodnout, zda je něco správné či nesprávné, lze totiž podle něho pouze tam, kde existuje

²⁶² Srov.: STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigation: An Introduction*, s. 185.

²⁶³ GLOMBÍČEK, P. *Co je soukromý jazyk*, s. 140.

²⁶⁴ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §202.

²⁶⁵ Tamtéž, §206.

nějaké kritérium, nicméně v pohledu „první osoby“ žádná nejsou. Navíc je nutná také kontrola toho, zda se člověk mylí.²⁶⁷

Podle Wittgenstena je možnost mluvit o našich pocitech přímo závislá na možnosti, nebo spíše schopnosti, používat běžný jazyk, v němž tvrzení o pocitech a prožitcích nahrazují vyjádření těchto pocitů; tedy hovořit o vnitřních počitcích vůbec nelze tak, jak předpokládá soukromý jazyk.²⁶⁸ Podle Glombíčka se celá Wittgensteinova argumentace „točí kolem možnosti zavádět nové výrazy.“²⁶⁹ Jazyk, který by měl popisovat vnitřní prožitky, by měl také počítat s tím, že takové prožitky dokážeme pojmenovat ve chvíli, kdy budou aktuální. V tomto případě bychom však museli nějakým způsobem oddělit naše prožívání jako celek a prohlásit je za kompletní. Struktura tohoto celku by neměla být závislá na tom, jak se svým „vnitřním životem“ zacházíme. Potom by bylo (snad) možné o počitcích hovořit. Podle Glombíčka ale „nebudeme schopni rozlišit správné uchopení námi identifikovaného počitku od uchopení, které tak jenom vypadá“.²⁷⁰

6.2 Vidění barev

Je též otázka, zda je možné hrát soukromou jazykovou hru (*private language game*). Wittgenstein se zabývá termínem „*seeing red*“: „Je pojem „vidět červenou“ určitou soukromou zkušeností nebo je to spíše mentální skutečnost týkající se mé primární zkušenosti?“²⁷¹ Táže se, jak může člověk vůbec vědět, že vnímá obraz červené barvy; jinými slovy, jak se spojuje slovo „červená“ s konkrétní barvou, popř. jaké je kritérium takového spojení. Wittgenstein odpovídá, že člověk neustále hraje

²⁶⁶ STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigation: An Introduction*, s. 183.

²⁶⁷ SCHULTE, J. *Wittgenstein: An Introduction*, s. 144-145.

²⁶⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §244.

²⁶⁹ GLOMBÍČEK, P. Co je soukromý jazyk, s. 141.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 141.

²⁷¹ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 149; 16.

jazykovou hru. Možnost jazykové hry je závislá na dvou reakcích, a sice reakci mé vlastní a reakci ostatních lidí. Jinými slovy každá jazyková hra závisí na dohodě. Čili mé reakce na červenou barvu se musí shodovat s reakcemi na tuto barvu ostatních lidí. Na tom opět nelze shledat nic soukromého. V této souvislosti je možné se ptát, potažmo namítnout, zda člověk může hrát hru sám se sebou. Vždyť hra, kterou by člověk hrál sám se sebou, bude podobná té veřejné.²⁷² V takové hře by však nepanovala shoda, která je právě pro každou jazykovou hru tak typická. Jinými slovy, zpět k §202, nelze se pravidlem řídit soukromě.²⁷³

Wittgenstein se skrze vnímání barev dostává k problému, jak je možné, že věci kolem nás zažíváme různě. S tím právě souvisí otázka, proč některé barvy pojmenováváme stejně, ačkoli je vidíme odlišně. Přiznává, že na vlastním prožitku není nejdůležitější to, že každý člověk má pouze ten svůj, který je originální, nýbrž představa, že si nikdo nemůže být jist, zda všichni ostatní prožívají tutéž zkušenost dané věci, či zcela jinou.²⁷⁴ Waismann v souvislosti s touto tematikou pokládá podobnou otázku a zabývá se tím, co znamená, že dva lidé použijí slovo „zelený“ stejným způsobem. I kdyby se užití jazyka dvou osob shodovalo při popisování vnějších objektů, nedává nám to žádnou záruku toho, že tyto dvě osoby přikládají slovům stejný význam, protože navzdory tomu se jejich prožitky mohou lišit.²⁷⁵

„Jak je to nyní se slovem „červený“ - mám říci, že toto slovo označuje něco, „co máme před sebou všichni“, a že každý by měl vlastně kromě tohoto slova mít ještě jedno k označování svého vlastního pocitu červeně? Nebo je tomu spíše takto: slovo „červený“ označuje něco, co je nám společně známo, a pro každého kromě toho něco, co zná jen on

²⁷² Tamtéž, item 166, 1v.

²⁷³ WITTEGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §202.

²⁷⁴ Tamtéž, §272.

²⁷⁵ WAISMANN, F. *The Principles of Linguistic Philosophy*, s. 244.

sám?”²⁷⁶ Slovo „červený“ se k něčemu vztahuje, něco označuje. Barevný vjem, podle Wittgensteina, patří jen mně. Když se o něm budu chtít bavit s někým druhým, například mu ukázat modrou oblohu, ukážu na předmět rukou, nicméně na modrost oblohy neukážu prstem, nýbrž „zaměřením pozornosti“; přičemž pojem „ukázat na něco zaměřením pozornosti“ Wittgenstein zpochybňuje. V případě, že jistým slovem míníme určitou barvu, musíme si uvědomit, že tím nemáme na mysli barvu, jež by byla známá všem. Wittgenstein ještě dodává příklad s namalovaným obrazem. To, co je na obraze namalované, má dva aspekty. Na jedné straně obraz něco sděluje, nese informaci pro člověka, jenž se na něj dívá, na straně druhé je na obraze jisté zobrazení. Zobrazení je soukromým vjemem a týká se představy, kterou měl malíř obrazu, když ho maloval. Tomuto zobrazení rozumí pouze on a nikomu druhému nic říci nemůže.²⁷⁷

Není jisté, zda dva lidé prožívají to samé při pohledu na stejnou věc, potažmo barvu; Waismann se táže, co však znamená ta „stejná zkušenost“. Například barvoslepý člověk nedokáže rozeznat červenou a zelenou a nazývá je stejnou barvou - používá jazyková vyjádření jinak než člověk, jenž vidí „normálně“. Pokud má tedy člověk jinou zkušenost s barvou, používá jinak i slova (a že barvy vidí jinak je nezávislé na slovech, která užívá). Waismann v této souvislosti uvádí příklady, kdy mohou mít lidé stejnou zkušenost. Jedním z nich je případ, kdy na sítnicích těchto lidí a v jejich nervových systémech probíhají podobné procesy. Ovšem žádné takové fyziologické pátrání neproběhlo, věda zatím ani nemůže prozkoumat mozek tak dokonale, abychom viděli, jak druhý člověk myslí; tudíž je to zatím pouze předpoklad.²⁷⁸

Waismann k této problematice ještě shrnuje, že všechno, co je nutné pro vzájemné porozumění, musí být stanovené v pravidlech

²⁷⁶ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §273.

²⁷⁷ Tamtéž, §§274-280.

²⁷⁸ WAISMANN, F. *The Principles of Linguistic Philosophy*, s. 245-246.

pro užívání jazyka, tedy v gramatických pravidlech. Kdykoli dva lidé použijí slovo jako „zelený“ stejným způsobem, pak má to slovo stejný význam pro oba, resp. když se dohodnou na tom, co to znamená použít něco stejným způsobem, tzn. vyjasní si gramatické pravidlo pro používání slova „stejný“.²⁷⁹

6.3 Zažívání pocitů

S vyjádřením pocitů to funguje podobně jako s viděním barev. Můžeme se opět tázat, podle jakého kritéria spojujeme slova pro pocity s konkrétními pocity. Jazykové hry spojené s vyjádřením pocitů (soukromé zkušenosti) jsou založeny na vyjádřeních, o kterých nelze říci, že by mohla lhát. Podle Wittgensteina je i lhaní řečová hra a jako takové se jí člověk musí naučit. Tomu, že mám jistý pocit, věřím, respektive nedokážu si představit, že by takový dojem byl nesprávný.²⁸⁰ Neumím si představit opačnou situaci. Moje myšlenky, představy, pocity atp. jsou soukromé a „opak toho si nemohu představit, [...] to však neznamená, že moje představivost na to nestačí“.²⁸¹

Wittgenstein pokračuje, že problém soukromého jazyka je problém jazyka o našich pocitech, emocích, náladách apod., neboť slova takového jazyka nejsou svázána s přirozenými a bezprostředními projevy daných zážitků. Kdyby totiž slova měla jasnou spojitost s určitými projevy pocitu, potom by jim bez problému rozuměl každý, tudíž na mém jazyce by již nebylo nic soukromého.²⁸² To potvrzuje Stern, který píše, že nejsme schopni z běžně zažívaného pocitu či zkušenosti udělat předmět našeho jazyka, respektive nelze propojit určité slovo s jistým zážitkem a stále hovořit o soukromí, protože tyto zkušenosti by potom byly charakteristické

²⁷⁹ Tamtéž, s. 243-244.

²⁸⁰ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 149; 38-39.

²⁸¹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §251.

svými „přirozenými projevy“. Z toho vyplývá, že bychom se o nich bez překážek mohli (veřejně) bavit.²⁸³ Kdybychom nezažívali a necítili žádné „přirozené projevy“ pocitů, ale pouze pocity jako takové, spojovali bychom „prostě jména s pocity a používali tato jména v určitém popisu“.²⁸⁴

Problém se týká také pocitů, pro které neexistuje žádný přirozený projev. O takových pocitech podle Wittgensteina nemůžeme hovořit vůbec, jelikož jejich výrazy nevychází z našeho zaběhnutého sociálního jednání, čímž se vrací zpět k pravidelnosti, již se jazyk vyznačuje. „Jestliže se řekne „dal pocitu jméno“, tak se zapomíná, že v řeči musí být už mnohé předem připraveno, aby pouhé pojmenování mělo smysl.“²⁸⁵

Soukromý jazyk jako takový tedy podle Wittgensteina možný není. Zaprvé proto, že mluvčí soukromého jazyka neví, zda ostatní připisují slovům stejné významy jako on, dokonce neexistuje ani metoda nebo způsob, jak by to mohl zjistit. A zadruhé proto, že si nemůže být jistý, zda on sám užívá slova a věty stejným způsobem jako druzí. V této souvislosti vyvstává další problém, stejně jako u příkladu s viděním barev výše, a to otázka toho, co znamená „být stejný“, popřípadě „být různý“. Pokud chceme porovnávat zkušenosti, zážitky nebo pocity a prohlásit je za stejné, je třeba to srovnávat s něčím druhým. Není však jasné, co by mělo být kritériem pro identitu, stejnost atd.²⁸⁶ Glombíček pojednává o tomto problému ještě dodává, „otázku, co to je „být stejný“ [...] nelze zodpovědět jinak než pomocí srovnání se vzorovým zážitkem stejnosti“.²⁸⁷ Ani tohoto cíle však podle Wittgensteina není možné dosáhnout, což vysvětluje na příkladu s deníkem a podle některých autorů se právě v této pasáži *Filozofických zkoumání* (§258) objevuje centrální argument proti

²⁸² Tamtéž, §256.

²⁸³ STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigation: An Introduction*, s. 175.

²⁸⁴ WITTGENSTEIN, L. *Filozofická zkoumání*, §256.

²⁸⁵ Tamtéž, §257.

²⁸⁶ Tamtéž, §253.

²⁸⁷ GLOMBÍČEK, P. *Co je soukromý jazyk*, s. 124.

soukromému jazyku.²⁸⁸ Budu-li si chtít vést deník o jednom ze svých pocitů, pak vždy do určitého dne v kalendáři, kdy tento pocit mám, zanesu značku „E“. Při opakování tohoto pocitu opět zakreslím značku k příslušnému dni. Wittgenstein však zpochybňuje možnost, že by se někomu mohl objevit přesně ten samý pocit. Možné by to bylo, kdybychom takový pocit jasně definovali, například na něj „v duchu“ ukázali“. Tuto činnost, tj. ostenzivní definici, však nazývá ceremonií, neboť definice slouží k tomu, abychom nějaký význam přesně zafixovali. Dále je podle něj pochybné též to, že při opakovaném prožívání sledovaného pocitu, bychom pouze věřili tomu, že jsme přesvědčeni o tom, že vnímáme opět pocit označovaný „E“.²⁸⁹ „Nepokládej za něco samozřejmého, že si člověk něco zaznamenává, když vpisuje například do kalendáře nějaké znaky. Záznam má přeci určitou funkci; a ono „E“ nemá doposud žádnou.“²⁹⁰ A na paměť se v tomto případě také spolehnout nelze. Kritériem paměti musí být něco, co existuje nezávisle na ní.²⁹¹

Nikdo nemůže jen soukromě zavést význam pro nějaký znak pomocí soukromé ostenzivní definice. Navíc je zde stále přítomen obecný problém popsany výše. Nelze si soukromě vést záznam o pocitu „E“, jemuž nelze přiřknout zdůvodnění, kterému by rozuměli ostatní. Také je otázkou, jak se významu takového pocitu naučíme. V tomto smyslu je podstatné si uvědomit, že žádné slovo nemá význam samo o sobě, v izolaci. Hanfling zmiňuje příklad; jestliže někdo napíše běžné slovo, přitom řekne kupříkladu „velký“, my nevíme, co tím přesně míní (pokud něco). Vždy jsou totiž požadována jistá „gramatická nastavení“. V případě znaku v kalendáři „E“ taková gramatická nastavení existují, neboť bylo

²⁸⁸ CANDLISH, S., WRISLEY, G. Private Language. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

²⁸⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §§258-260.

²⁹⁰ Tamtéž, §260.

řeceno, že je to pojmenování pro pocit, jenž se čas od času znovu objeví. Nicméně i Hanfling si pokládá otázku, zda by takové nastavení mohlo být obsaženo ve slovech soukromého jazyka. Nakonec dospívá k odpovědi; „pokud ne, význam znaku „E“ by byl soukromý pouze v kontextu jazyka, který soukromý není.“²⁹²

6.4 Cítění bolesti

Wittgenstein píše, že „když byl dítě, bylo mu řečeno, že určité chování bylo nazváno jako vyjádření bolesti zubů.“²⁹³ Stejně tak to vysvětluje i ve *Filosofických zkoumáních*. „Dítě se poranilo, křičí; a tu k němu dospělí mluví a od nich se děti učí různým zvoláním a později větám. Dospělí učí dítě novému chování při bolesti.“²⁹⁴ Dítě vnímá přirozené projevy bolesti a později dokáže pojmenovat, co cítí a umí se ve svém pocitu nějakým způsobem vyznat. Výraz pro bolest bychom tedy nemohli používat, kdybychom nikdy nezažili projevy této bolesti. Nicméně pocity, které zažíváme, jsou zcela soukromé, tudíž jen my sami můžeme vědět, že bolest prožíváme, ostatní se mohou pouze domnívat, že něco cítíme, popř. co. „O druhých má smysl říci, že jsou na pochybách, jestli mám bolesti, ale nikoli říci to o sobě.“²⁹⁵ Wittgenstein se táže na otázku, zda je možné v případě, že si dokážeme představit bolest, zjistit, že si ji představujeme správně, popř. jak. Opět naráží na nalezení kritéria správnosti. Hovoří o tom, že lze vědět, že druhý člověk pociťuje bolest, ale nikdy se nedozvíme, o jak velkou bolest šlo; „Existuje něco, co ví

²⁹¹ CANDLISH, S., WRISLEY, G. Private Language. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

²⁹² HANFLING, O. *What does the Private Language Argument Prove?*, s. 480.

²⁹³ WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, item 149; 39.

²⁹⁴ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §244.

²⁹⁵ Tamtéž, §246.

pouze druhá osoba, něco, co ani vyjádření této bolesti nemůže sdělit, [...] něco čistě soukromého.²⁹⁶

Wittgenstein se dále zabývá tím, kdo může mít bolesti. Dospívá k závěru, že bolest může cítit a zažívat pouze to, co se chová jako člověk, tedy nějaké tělo, jenž má duši. Tedy zvíře ji pociťovat může, ovšem mrtvý člověk již ne.²⁹⁷ V zápětí však nad tímto tématem začne polemizovat, „ale není absurdní říci o nějakém těle, že má bolesti? [...] V jaké míře je pravda, že bolesti necítí moje ruka, nýbrž já ve své ruce?“²⁹⁸. Nicméně jde o to, že ačkoli mají lidé bolesti v ruce, noze apod., tak ruka a další končetiny o této bolesti nemluví; ani když chceme dotyčného utěšit, nemluvíme k jeho ruce. V každém případě bolesti, podobně jako pocity, prožívá pouze daná osoba a jen pro ni mají své odůvodnění. Podle Wittgensteina je druhým lidem nemůžeme ani popsat. Slovo „popsat“ či „popisovat“ může mít více významů, a tedy hrát i jinou roli v jazykové hře. Je totiž rozdíl, když hovoříme o popisování toho, co cítíme, a na druhé straně například o popisování nějakého místa. Proto jen jistý člověk ví, co slovo „bolest“ znamená (pro něj) a neměl by se dopouštět žádné generalizace.

V této souvislosti uvádí Wittgenstein hypotetický příklad s broukem v krabičce. Každý člověk vlastní krabičku, v níž se nachází něco, čemu on říká „brouk“. Nikdo nemůže nahlédnout obsah krabičky druhého. Všichni tedy ví, co je brouk, a soudí tak pouze z pohledu do své krabičky, tudíž nakonec nemůžeme vyloučit možnost, že by „brouk“ pro každého mohl znamenat něco zcela jiného. A vyloučit samozřejmě ani nelze, že uvnitř není nic. Bolesti jsou v tomto případě jako „brouci“ v krabičkách.²⁹⁹ Nakonec dodává, že „jestliže se gramatika výrazu pro pocit [pozn. bolest]

²⁹⁶ WITTGENSTEIN, L. *Zettel*, 536.

²⁹⁷ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §§283-284.

²⁹⁸ Tamtéž, §286.

²⁹⁹ Tamtéž, §§286-293.

konstruuje podle vzoru „předmět a označení“, pak předmět vypadne z úvahy jako irelevantní“.³⁰⁰

Situaci, kdy někdo druhý zažívá bolest, mohu pouze věřit, ačkoli o své vlastní bolesti vím. A naopak, když já budu někomu vyprávět o své bolesti, on mi může věřit nebo nevěřit. Jeho pocity si mohu představit, nicméně Wittgenstein sám přiznává, že se jedná o nelehký úkol, jelikož si na základě bolestí, které znám a cítím, musím představovat ty, jež necítím.³⁰¹ Téměř závěrem potom shazuje i tuto variantu, „toto soukromé předvedení je iluze“.³⁰² Pokud někoho něco bolí, pak je třeba rozlišovat mezi popisem chování projevujícím se při bolesti a prohlášením, že někdo cítí bolest. Jestliže pronesu „cítím bolest“, nepopisuji nic, jedná se o vyjádření dané bolesti. A to podle Slugy platí i v případě třetí osoby. Tvrdí, že i když o někom řeknu „věřím, že on trpí“, tak tím nepopisuji jeho chování, ačkoli můj úsudek je zcela jistě odvozen na základě toho, jak se chová; jde spíše o vyjádření mého postoje k takové osobě.³⁰³ Wittgenstein zabývá se ve *Philosophical Remarks* problémem *mojí* bolesti a bolestí někoho jiného, poznamenává, že náš jazyk dokáže vytvářet fráze jako „moje bolest“, „jeho bolest“ nebo „mám bolesti“, nicméně věty typu „cítím svou bolest“ či „cítím jeho bolest“ jsou beze smyslu. „Vžítí“ se do bolestí druhé osoby je podle Slugy sice vyjádřením postoje k tomuto člověku spíše než popis chování, nicméně podle Wittgensteina je zde problém objevující se již v jazyce jako takovém.³⁰⁴

Wittgenstein ještě v §315, tedy v závěru svého uvažování o soukromých pocitech a bolestech, potažmo soukromém jazyce, přemýšlí nad možností, zda je člověk, jenž nikdy nezažil bolest, schopen porozumět pojmu „bolest“. Nakonec však tuto otázku shazuje se slovy „jak

³⁰⁰ Tamtéž, §293.

³⁰¹ Tamtéž, §§302-303, §310.

³⁰² Tamtéž, §311.

³⁰³ SLUGA, H. "Whose house is that?" Wittgenstein on the self, s. 340-341.

se dá rozhodnout, jestli to je pravda?"; potíží totiž je, že nedá.³⁰⁵ Na druhou stranu však Glock píše, že pokud chceme o druhé osobě říci, že má bolesti, není zapotřebí bolest jako taková, nýbrž pojem „bolesti“. Pokračuje připuštěním možnosti, že člověk, který vysvětluje správně termín „bolest zubů“, opravdovou bolest zubů nemusel nikdy zažít, a přesto ví, co je míněno pojmem „bolest zubů“. „Mít zkušenost totiž ještě nezaručuje správné užití termínu.“³⁰⁶

6.5 Wittgenstein jako skeptik

Wittgensteinovo pojednání o soukromém jazyce se stalo zdrojem dalších úvah a interpretací. Zřejmě nejcitovanější kritický pohled předvedl Saul Aaron Kripke v knize *Wittgenstein on Rules and Private Language* z roku 1982. Tato interpretace se stala skutečně populární; Kripke a jeho dílo si dokonce vysloužili několik přezdívek. Candlish a Wrisley hovoří o *Kripkeově Wittgensteinovi* nebo o *Kripkeově skeptickém Wittgensteinovi*.³⁰⁷ V zahraniční i české literatuře se také často objevuje spojení *Kripkenstein*.³⁰⁸ Kripke se v některých svých závěrech od původního Wittgensteina tématicky poněkud vzdaluje, nicméně sám v předmluvě své knihy přiznává, že jeho dílo není přesným výkladem Wittgenstenových argumentů, nýbrž se pokouší o vlastní pohled na tuto problematiku.

Kripke svou pozornost zaměřuje především na Wittgensteinovy paragrafy pojednávající o soukromém jazyce, jež vztahuje zpět k §§201

³⁰⁴ WITTGENSTEIN, L. *Philosophical Remarks*, s. 16-17.

³⁰⁵ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §315.

³⁰⁶ GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 314.

³⁰⁷ CANDLISH, S., WRISLEY, G. Private Language. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

³⁰⁸ Srov.: J. Peregrin (*Wittgenstein a pravidla našich jazykových her*). V zahraniční literatuře nalezneme toto spojení v článcích například S. R. Schiffera (*Kripkenstein meets the remnants of meaning*), M. Kobera (*Kripkenstein meets the chinese room: Looking for the place of meaning*)

a 202. Snaží se o propojení zejména §258 s §§201 a 202. Kripke se obrací k § 201, který říká: „Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání“ a k §202, jenž hovoří o tom, že se nelze řídit určitým pravidlem pouze soukromě.³⁰⁹ Základní a obecnou tezí Kripkeovy práce je, že argument vůči soukromému jazyku je pouze aplikací myšlenky, kterou nalezneme právě v §§201 a §202. Píše: „Nemožnost soukromého jazyka se objevuje jako důsledek [Wittgenstenova; pozn.] skeptického řešení jeho vlastního paradoxu“³¹⁰. Tento paradox údajně, alespoň podle Kripkea, představuje skutečně hluboký problém skepticismu ohledně významu, přičemž v roli skeptika spatřuje právě Wittgensteina. Kripke dokonce hovoří o nové formě skepticismu.³¹¹

Kripke srovnává Wittgensteinův skepticismus ve své nové formě se skepticismem klasickým, tím, jenž je zpravidla spojován s Humeem. Oba zavádí myšlenku skeptického paradoxu, který je založený na spojitosti mezi něčím minulým a budoucím. Hume se domníval, že „unikátní kauzalita“ je nesmyslná; když řekneme, že A je způsobeno činností B, je v tom obsažený jistý vzorec následování události A událostí B a my potom tvrdíme, že je mezi těmito událostmi vztah příčinnosti. Hume však tento souběh událostí odmítal a naopak tvrdil, že my takové spojení pouze předpokládáme. Jinak jsou události A a B samy o sobě samostatné. Humův závěr pak Kripke shrnuje jako „nemožnost soukromé příčinnosti“.³¹²

from a natural point of view), J. F. Juhla (*Teleosemantics, Kripkenstein and Paradox*), M. E. Levina (*Bundling Hume with Kripkenstein*) ad.

³⁰⁹ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*, §§201, 202.

³¹⁰ KRIPKE, S. A. *Wittgenstein on Rules And Private Language*, s. 68.

³¹¹ Tamtéž, s. 60-62.

³¹² Tamtéž, s. 68.

Kripke právě ve srovnání s Humem zmiňuje, že Wittgenstein se domníval, že význam jako unikátní je též nesmyslný. S tím souvisí otázka, co to znamená uchopit nějaké pravidlo. Každé pravidlo má totiž teoreticky nekonečný počet svých aplikací, můžeme ho tedy užít na nekonečně mnoho situací. „Wittgenstein zpochybňuje spojitost mezi dřívějším „úmyslem“ nebo „významem“ a mezi současným jednáním.“³¹³ Kripke se konkrétně zabývá otázkou, jestli je možné zjistit, zda někdo na základě svého minulého užití značky „+“ míní aritmetickou funkci sčítání (*addition*), což by bylo v souladu s celospolečenskými pravidly, nebo něco zcela jiného, jinou funkci odlišně definovanou. Kripke tuto odlišnou, bizarní funkci nazývá „*quaddition*“. Následně uvádí příklad, „ $68 + 57 = 125$ “, a ptá se, zda existuje nějaký fakt, z něhož zjistíme, že mým dosavadním používáním znaménka „+“ myslím nyní funkci sčítání (plus) nebo, pro tyto účely použijme, „pasčítání“ (*quus*).³¹⁴

Stern zabývá se touto problematikou uvádí, abychom zvážili dvě čísla, která zatím nejsou sečtena, a to čísla 68 a 57. Není nutné, aby výsledek byl 125; vždyť výsledek může být 5.³¹⁵ Nakonec se dozvídáme, že neexistuje žádný fakt, který by nám byl schopný zaručit, co přesně někdo určitým slovem míní. Význam bude vždy závislý na společenské dohodě, čímž se, podle Kripkea, argumentace obsažená v §§256 - 271 stává zbytečnou. Nakonec tedy ukazuje, že celá Wittgensteinova argumentace míří do prázdna.³¹⁶

Význam nepotřebuje žádný fakt, který by rozhodl, jestli je pravdivý nebo nepravdivý; při rozhodnutí o nějakém významu pravdivostní podmínky vůbec nepotřebujeme. Mnohem důležitější je, i podle Candlisha a Wrisleyho, soustředit se na podmínky, kdy nějakou větu lze tvrdit, a kdy

³¹³ Tamtéž, s. 62.

³¹⁴ Tamtéž, s. 66, 77.

³¹⁵ STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*, s. 176-177.

³¹⁶ KRIPKE, S. A. *Wittgenstein on Rules And Private Language*, s. 87-89.

ji tvrdit nelze.³¹⁷ A s tím také souvisí skutečnost, že „řídít se pravidlem“ má smysl jen v případě skupiny mluvčích jazyka, kteří mohou rozhodnout, zda je jednání v souladu s pravidlem, či v rozporu s ním. Závěrem proto Kripke shrnuje, že není možné, aby se někdo řídil pravidlem individuálně; to, co dává pojmům jejich obsah, je členství každého jednotlivce v jazykovém společenství, které následně tento pojem i kontroluje. Wittgenstein argumentuje proti možnosti soukromého jazyka tím, že člověk nemůže používat jazyk izolovaně, pouze sám se sebou, mimo společnost. Taková argumentace je obsažená v §202, tudíž další diskuse v §243 a dále je pouze důsledkem předchozího skeptického argumentu ohledně řízení se pravidlem.³¹⁸

³¹⁷ CANDLISH, S., WRISLEY, G. Private Language. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online].

³¹⁸ KRIPKE, S. A. *Wittgenstein on Rules And Private Language*, s. 89.

7 ZÁVĚR

V názvu diplomové práce *Jazyk jako klíč k filosofii Ludwiga Wittgensteina* je již skrytý i cíl práce. Snažím se skutečně předvést, že termín *jazyka* a jakási - řekněme - teorie jazyka tvoří metaforický klíč k tomu, abychom porozuměli celé jeho filosofii. Jazyk vystupuje jako klíč, pojítka, východisko nebo jako nit, jíž je protkaná celá Wittgensteinova práce. Tato nit (*jazyka*) se v průběhu času proměňovala, měla odlišné funkce, role, charakteristiky či okolnosti, stále to však ve svém základu byla ona, která určovala celé Wittgensteinovo myšlení, ona, která byla neustále přítomna, a která sehrála v každé jeho teorii významnou roli. Hovořím o niti úmyslně, neboť stejně jako její vlákno sešije z kusů látky všechno oblečení, spojí jazyk celou Wittgensteinovu filosofii.

Nejprve jsem diskutovala jazyk v kontextu jeho vztahu se světem. Kapitulu *Jazyk jako zrcadlo faktů* bylo třeba zahrnout do širších souvislostí, proto jsem zařadila také ontologii *Tractatu*. Ta je neoddelitelnou součástí nejen první, ale též kapitoly druhé *Jazyk a logika*. Obě kapitoly stojí na jednom základu a mají mnoho společného, proto bylo velmi obtížné mezi nimi udržovat linii tak, aby se výklad neztratil do neznáma a obě problematiky se nepřekrývaly a nakonec neslily v jednu. To je také důvodem toho, proč bylo nezbytně nutné některé záležitosti a informace opakovat. Chtěla jsem, aby zároveň každá z kapitol obstála jako celek a byla vysvětlena ve své komplexnosti.

Kapitola třetí *Jazyk jako prostředek vyjasňování filosofických problémů* funguje jako lávka mezi první a druhou polovinou práce, tedy jakýsi spojovací článek mezi *Tractatem* a *Filosofickými zkoumánými*. Je význačná tím, že se v ní jediné explicitně objevuje přechod mezi oběma fázemi Wittgensteinovy tvorby, včetně toho, že termín *filosofický problém* je také diskutován v kontextu obou období. Na druhé straně se snažím ukázat, že ačkoli se jedná o pojem týž, ve své podstatě je Wittgenstein pojímá zcela odlišně. Zpracovávat toto téma mi připadalo zajímavé, neboť

jsem na srovnání mezi nimi mohla příznačně ukázat onu změnu myšlení, která je pro Wittgensteina tak typická.

Kapitola *Jazyk jako jednání* je rozdělena na dva velké celky, a sice *Jazyk jako bludiště jazykových her* a *Jazyk jako souhra pravidel*. Obě podkapitoly by zcela jistě obstály i jako samostatné kapitoly. Chvíli jsem si dokonce hrála s myšlenkou je skutečně oddělit, a věnovat tak pozdní filosofii větší prostor než té rané. Nakonec jsem je však zahrnula pod jeden nadpis, neboť se domnívám, že obě tyto problematiky spolu úzce souvisejí, proto by měly spadat pod jeden zastřešující termín. A zároveň jsem celou práci nechtěla více tříštit, jelikož jsem věnovala dvě kapitoly *Tractatu*, dvě *Filosofickým zkoumáním* a jedna stojí mezi nimi, a současně je na pomezí obou.

Poslední kapitolu *Soukromý jazyk* jsem paradoxně psala jako první, jelikož svým názvem na první pohled vybočovala. Tato tematika se vůči předchozím do jisté míry vymyká, neboť je možné v ní nalézt dávku psychologična či vnitřního života člověka, kterému Wittgenstein do té doby nevěnoval tolik pozornosti. Další zajímavostí, jež lze v této kapitole nalézt, je reakce jiného filosofa. Ve všech předcházejících oddílech jsem se snažila soustředit výhradně na Wittgensteina jako takového, jeho názory, stanoviska a výklady, přičemž jsem se raději snažila vyhnout různým vlivům, a na druhé straně kritikám, neboť bylo nutné text udržet v mezích práce diplomové, nikoli napsat knihu. I přesto jsem se nakonec rozhodla kapitolu *Soukromý jazyk* okomentovat myšlenkami S. A. Kripkeho, jehož slova vůči Wittgensteinovi nejen, že se stala opravdu slavnými, ale zároveň dokreslují celou kapitolu a domnívám se, že i celé práci dodávají jakousi tečku.

Těžko bychom hledali osobnost filosofie či systém, který se tak výrazně měnil a často se sám popíral. Wittgenstein v tomto smyslu patří mezi nejkontroverznější filosofy. Jeho stanoviska jsou mnohdy natolik rozpolcená, že postavit se k nim jako k celku je pro většinu interpretů velikou překážkou. Není pochyb, že někteří se zaměří pouze na jedno

období a o tom pojednávají. Takovému rozhodnutí jsem se vyhýbala, nechtěla jsem psát o některé teorii, jež by byla vázána na *Tractatus* nebo se zabývat jedním tématem z *Filosofických zkoumání*. A už vůbec jsem se nechtěla soustředit na Wittgensteinův životopis, vlivy, jež určovaly jeho cestu nebo zdroje jeho úvah. Tím však rozhodně nechci znehodnotit jejich význam, který je jistě neoddělitelnou součástí jeho práce a filosofických stanovisek.

Já jsem hledala něco, co zastřeší jeho systém jako jeden komplex. Chtěla jsem psát o něm a jeho práci, což se na první pohled zdálo jako nelehký úkol. Cokoli jsem přečetla, hovořilo o roztříštěnosti díla i myšlenek, o rozporech a popírání, o dvou absolutně odlišných obdobích. Kladla jsem si tedy oprávněnou otázku, zda je vůbec možné napsat práci o rozsahu práce diplomové, kde bych zohlednila Wittgensteinovo dílo v jednotě. Zároveň s tímto požadavkem jsem hledala a potřebovala výzvu, kterou jsem nakonec našla hned dvojí. První výzvou je, podle mého názoru, se vůbec pustit do diskuse s Wittgensteinem a druhou je vytvořit něco originálního, což jsem spatřovala právě v požadavku nevěnovat se jediné teorii či dílčímu tématu.

Nakonec jsem tedy dospěla k závěru, že jediným spojovacím článkem, jenž sehrál prim po celou dobu jeho filosofické práce, je pojem jazyka. Interpretovala jsem pět uvedených témat s jazykem úzce souvisejících, jež jsem považovala za nejvýraznější. Položením všech jednotlivých kapitol vedle sebe nakonec vidíme, že jazyk nesehrál ve Wittgensteinově filosofii jen prim, ale je to skutečně klíč, který celé jeho filosofické uvažování otevírá.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

8.1 Tištěné zdroje

ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgensten's Tractatus*. South Bend : St. Augustine's Press, 2000. ISBN 1-89318-54-X.

BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Understanding and Meaning, Part I: Essays*. Oxford : Blackwell Publishing, 2005. ISBN 978-1-4051-9925-4.

BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity: Essays and Exegesis, Vol. 2. Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Malden : Wiley - Blackwell, 2009. ISBN 978-1-4051-8408-3.

BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. *Wittgenstein: Understanding and Meaning. Part II: Exegesis §§1 - 184*. Malden : Wiley-Blackwell, 2009. ISBN 978-1-4051-9925-4.

FREGE, F. L. G. Sense and Reference. *The Philosophical Review*. 1948, 57, 3, 209 - 230. ISSN 0031-8108.

GEACH, P. T. Wittgenstein's Operation N. *Analysis*. 1981, 41, 4, 168 - 171. ISSN 0003-2638.

GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*. Malden : Blackwell Publishers, 1996. ISBN 0-631-18537-2.

GLOMBÍČEK, P. Co je soukromý jazyk. *Organon F*. 2003, 2, 123 - 147. ISSN 1335-0668.

HANFLING, O. What does the Private Language Argument Prove?. *The Philosophical Quarterly*. 1984, 34, 137, 468-481. ISSN 0031-8094.

KENNY, A. *The Wittgenstein Reader*. Oxford : Blackwell Publishers, 1994. ISBN 0-631-19361-8.

KRIPKE, S. A. *Wittgenstein on Rules And Private Language: an elementary exposition*. Cambridge : Harvard University Press, 1982. ISBN 0-674-95401-7.

McGINN, M. *Elucidating the Tractatus. Wittgenstein's Early Philosophy of Logic and Language*. New York : Oxford University Press, 2006. ISBN 978-0-19-924444-7.

McGUINNESS, B. *Approaches to Wittgenstein. Collected Papers*. London : Routledge, 2002. ISBN 0-415-03261-X.

POLE, D. *The Later Philosophy of Wittgenstein*. London : University of London the Athlone Press, 1958. ISBN neuvedeno.

PROOPS, I. Logical syntax in the Tractatus. In: R. Gaskin (ed.), *Grammar in Early Twentieth-Century Philosophy*. London : Routledge, 2001. ISBN 978-0-41-522446-8.

PROOPS, I. Logical Atomism in Russell and Wittgenstein. In: O. Kuusela, M. McGinn, *The Oxford Handbook of Wittgenstein*. Oxford : Oxford University Press, 2011. ISBN 978-0199287505.

RUSSELL, B. *The Philosophy of Logical Atomism*. London : Routledge, 2010. ISBN 0-203-86477-8.

SCHULTE, J. *Wittgenstein: An Introduction*. New York : State University of New York Press, 1992. ISBN 0-7914-1081.

SLUGA, H. "Whose house is that?": Wittgenstein on the self. In: H. Sluga, D. G. Stern, *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. New York : Cambridge University Press, 1996. ISBN 0-521-46591-5.

STERN, D. *Wittgenstein on Mind and Language*. New York : Oxford University Press, 1995. ISBN 0-19-511147-8.

STERN, D. G. *Wittgenstein's Philosophical Investigation: An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. ISBN 978-0-521-89132-5.

VALENTA, L. *Problémy analytické filosofie*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2003. ISBN 80-7182-150-0.

WAISMANN, F. Verifiability. In: A. G. N. Flew (ed.), *Logic and Language*. Oxford : Blackwell, 1968. ISBN 978-0631034209.

WAISMANN, F. *The Principles of Linguistic Philosophy*. Basingstoke : Macmillan, 1997. ISBN 0-333-62996-5.

WITTGENSTEIN, L. *The Blue and Brown Book: Preliminary Studies for The "Philosophical Investigations"*. Oxford : Blackwell Publishers Ltd., 1969. ISBN 0-631-14660-1. [WITTGENSTEIN, L. *Předběžné studie k Filosofickým zkoumáním obecně známé jako Modrá a Hnědá kniha*. Praha : Filosofia, 2006. ISBN 80-7007-237-7.]

WITTGENSTEIN, L. *Philosophical Remarks*. Oxford : Basil Blackwell, 1975. ISBN 0-631-19130-5.

WITTGENSTEIN, L. *Remarks on the Foundations of Mathematics*. Oxford : Basil Blackwell, 1978. ISBN 0-631-12505-1.

WITTGENSTEIN, L. *Remarks on the Philosophy of Psychology Vol. I*. Oxford : Basil Blackwell, 1980. ISBN 0-631-13061-6.

WITTGENSTEIN, L. *Zettel*. Oxford : Basil Blackwell, 1981. ISBN 0-631-12813-1.

WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofia, 1998. ISBN 80-7007-103-6. [WITTGENSTEIN, L. *Philosophical Investigations*. Oxford : Wiley-Blackwell, 2009. ISBN 978-1405159296.]

WITTGENSTEIN, L. *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition: Text and Fascimile Version*. B. p. v. Oxford : Oxford University Press, 2000. ISBN 978-0-19-268691-6.

WITTGENSTEIN, L. *The Big Typescript*. B. p. v. Malden : Blackwell, 2005. ISBN 978-1-4051-0699-3.

WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha : Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-284-4. [WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. London : Routledge, 1961. ISBN neuvedeno.]

8.2 Elektronické zdroje

BILETZKI, A., MATAR, A. Ludwig Wittgenstein. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 23. 12. 2009. [cit. únor - květen 2014]. Dostupné z: < <http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>>.

CANDLISH, S., WRISLEY, G. Private Language. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 2. 5. 2012. [cit. leden - květen 2014]. Dostupné z: < <http://plato.stanford.edu/entries/private-language/>>.

PEREGRIN, J. *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her* [online]. [cit. únor - březen 2014]. Dostupné z: < <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/536.pdf>>.

9 SUMMARY

This thesis reflects the issue of language in the work of Ludwig Wittgenstein. It tries to show that the concept of language was crucial for him and led his whole philosophy. Wittgenstein's philosophy is torn and disunited, his ideas are frequently changing and moving in a different direction, thus his work becomes very problematic.

Despite this disunity and fragmentation, this thesis attempts to provide a comprehensive account of how the language changed over time, which roles played and in what circumstances was involved. It gradually presents and discusses five possible points of view how language can be seen. As a consequence, it shows that language, though in different forms, played (perhaps) the most important role in Wittgenstein's philosophy.

10 PŘÍLOHY

$\overline{\overline{p}}$	$\overline{\overline{q}}$	$\overline{\overline{r}}$
$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{F}}$
$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{F}}$
$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{F}}$
$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{F}}$

$\overline{\overline{p}}$	$\overline{\overline{q}}$
$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{T}}$	$\overline{\overline{F}}$
$\overline{\overline{F}}$	$\overline{\overline{F}}$

$\overline{\overline{p}}$
$\overline{\overline{T}}$
$\overline{\overline{F}}$
$\overline{\overline{-}}$

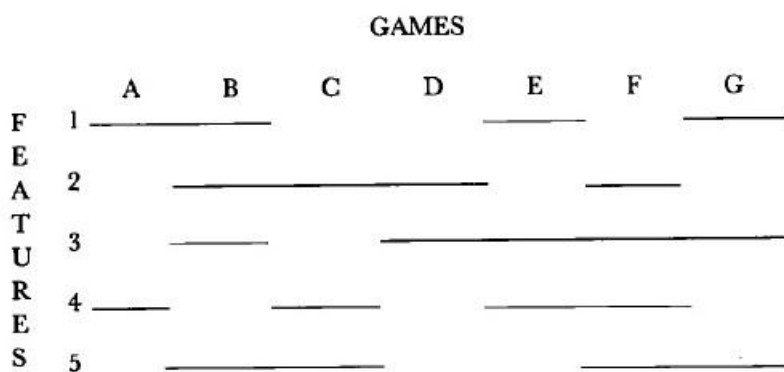
Obr. 1. WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 4.31.

(TTTT)	(p, q)	Tautology (If p then p , and if q then q .) ($p \supset p \cdot q \supset q$)
(FTTT)	(p, q)	In words: Not both p and q . ($\sim(p \cdot q)$)
(TFTT)	(p, q)	„ „ : If q then p . ($q \supset p$)
(TTFT)	(p, q)	„ „ : If p then q . ($p \supset q$)
(TTTF)	(p, q)	„ „ : p or q . ($p \vee q$)
(FFTT)	(p, q)	„ „ : Not q . ($\sim q$)
(FTFT)	(p, q)	„ „ : Not p . ($\sim p$)
(FTTF)	(p, q)	„ „ : p or q , but not both. ($p \cdot \sim q \vee q \cdot \sim p$)
(TFFT)	(p, q)	„ „ : If p then q , and if q then p . ($p \equiv q$)
(TFTF)	(p, q)	„ „ : p
(TTFF)	(p, q)	„ „ : q
(FFFT)	(p, q)	„ „ : Neither p nor q . ($\sim p \cdot \sim q$ or $p q$)
(FFTF)	(p, q)	„ „ : p and not q . ($p \cdot \sim q$)
(FTFF)	(p, q)	„ „ : q and not p . ($q \cdot \sim p$)
(TFFF)	(p, q)	„ „ : q and p . ($q \cdot p$)
(FFFF)	(p, q)	Contradiction (p and not p , and q and not q .) ($p \cdot \sim p \cdot q \cdot \sim q$)

Obr. 2. WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 5.101.

1.	$N(p)$	$\neg p$	(FT)
2.	$N(N(p))$	p	(TF)
3.	$N(1,2)$	$p \& \neg p$	(FF)
4.	$N(3)$	$\neg(p \& \neg p)$	(TT)
1.	$N(p, q)$	$\neg p \& \neg q$	(FFFT)
2.	$N(1)$	$\neg(\neg p \& \neg q)$	(TTTT)
3.	$N(1,2)$	$pvq \& \neg(pvq)$	(FFFF)
4.	$N(3)$	$\neg(pvq \& \neg(pvq))$	(TTTT)
5.	$N(1,p)$	$\neg p \& q$	(FTFF)
6.	$N(5)$	$\neg(\neg p \& q)$	(TFTT)
7.	$N(3,p)$	$\neg p$	(FTFT)
8.	$N(7)$	p	(TFTF)
9.	$N(1,q)$	$p \& \neg q$	(FFTF)
10.	$N(9)$	$\neg(p \& \neg q)$	(TTFT)
11.	$N(3,q)$	$\neg q$	(FFTT)
12.	$N(11)$	q	(TTFF)
13.	$N(5,9)$	$p \leftrightarrow q$	(TFFT)
14.	$N(13)$	$(p \& \neg q) \vee (\neg p \& q)$	(FTTF)
15.	$N(7,11)$	$p \& q$	(TFFF)
16.	$N(15)$	$\neg(p \& q)$	(FTTT)

Obr. 3. McGINN, M. . *Elucidating the Tractatus*, s. 233.

Obr. 4. GLOCK, H-J. *A Wittgenstein Dictionary*, s. 121.